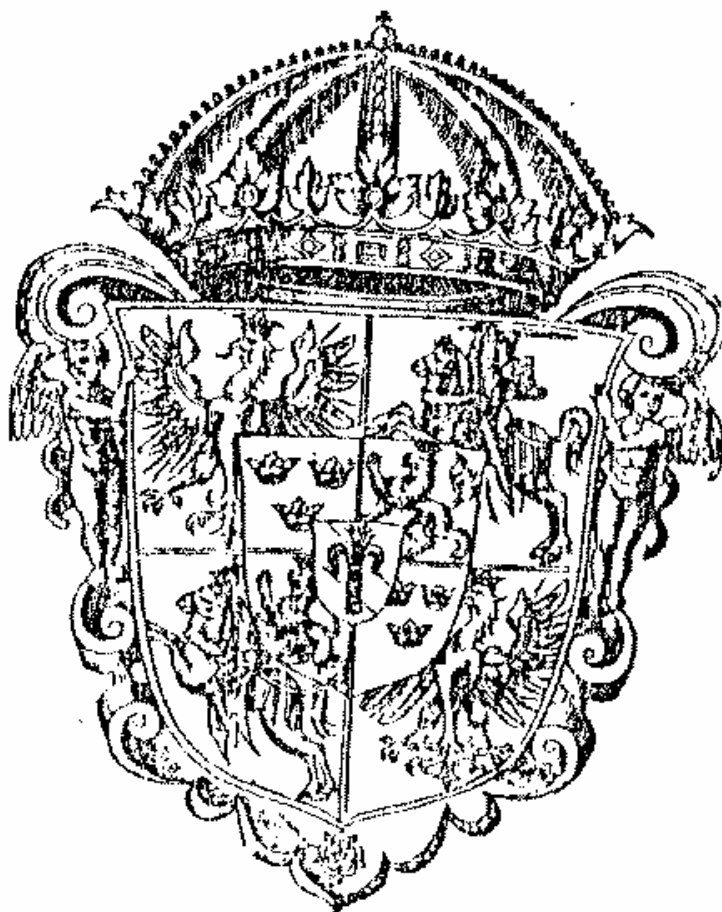

WOJCIECH KRAWCZUK

PIECZĘCIE ZYGMUNTA III WAZY

(KING SIGISMUND VASA'S SEALS)

Kraków 1993

Wstęp

Jakkolwiek badania sfragistyczne mają w Polsce długą tradycję, to dociekania historyków dotyczyły najczęściej średniowiecza. Taki stan rzeczy trwa zresztą do dziś, jedynym za to fundamentalnym opisem pieczęci wszystkich polskich królów jest dzieło Mariana Gumowskiego¹. Mimo pewnych niedociągnięć stanowi ono nadal punkt wyjścia dla badaczy. Sytuacja w sfragistyce polskiej jest i tak dobra – niektóre kraje, np. Szwecja nie mają katalogów pieczęci nowożytnych władców. Nadmiar źródeł skłaniać może do pewnego lekceważenia „nieistotnych” zagadnień sfragistyki. Z drugiej jednak strony bogactwo materiału daje historykowi szansę skompletowania wszystkich odcisków używanych przez daną kancelarię tłoków i na dokładne prześledzenie zasad ich używania. Praca ta nie ma być wyłącznie inwentaryzacją pieczęci Zygmunta III Wazy. Jest to też próba opisanie ich znaczenia prawnego oraz wyjaśnienia żywego sporu, dotyczącego właśnie „*Sigillum Regni*”.

Koniecznym okazało się rozszerzenie badań o pieczęcie litewskie i szwedzkie Zygmunta III. Powodem było albo współpieczętowanie różnymi tłokami, np. w odniesieniu do Inflant, lub używanie niewłaściwych pieczęci – np. szwedzkich do spraw Korony. Zaprezentowane zatem zostaną wszystkie odnalezione pieczęcie kancelarii tego króla.

¹ M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich* Kraków 1910. Ustalenia z tej pracy powtórzył M. Gumowski w podręczniku *Sfragistyka*, Warszawa 1960 wydanym wspólnie z M. Haisigiem i S. Mikuckim. Zob. też M. Gumowski *Handbuch der Polnischen Siegelkunde* Graz 1966.

Charakterystyka pieczęci Rzeczypospolitej

W dobie Zygmunta III sposób używania pieczęci w kancelariach Rzeczypospolitej Obojga Narodów różnił się od zwyczajów obowiązujących np. w kancelarii królestwa Szwecji.

Podczas przekształceń ustrojowych Korony i Litwy w średniowieczu i w wieku XVI wykształciły się pieczęcie państwowe o pełnej mocy prawnej (*sigillum authenticum*) czyli: majestatyczna, wielka i mała koronna, wielka i mała litewska. Obok nich funkcjonował prywatny sygnet króla.

Duża liczba pieczęci państwowych wynikała stąd, iż istniały cztery kancelarie; dwie koronne i dwie litewskie. Każdy z pieczętarzy dysponował jednym tłokiem. Odciski go było ostatecznym uprawomocnieniem dokumentu². Podpis króla nie zawsze był do tego konieczny. Postrzeganie funkcji pieczęci ulegało zmianom. Konstytucje XVI wieku mówią o potrzebie zgodności wydawanych z kancelarii dokumentów z prawami, nie wspomina się w nich o sigillacji. Oczywistym było, że dokument musi być opieczętowany, ale nie znana była jeszcze pieczęć pokojowa. Nie było zatem problemu legalności jej używania. Pojawia się on dopiero w drugiej połowie XVI wieku³. Pieczęcie państwowe, wielkie i małe, mimo, że różniły się rozmiarami miały taką samą moc prawną⁴.

Sigillum Regni

Z czasów panowania Zygmunta III znamy aż 11 tłoków pieczęci państwowych: koronnych i litewskich. Określenie „pieczęć państwowa” jest nieco mylące, współcześnie używano nazwy „*Sigillum Regni*”. Na początku XVII wieku oznaczała ona tak pieczęcie koronne, jak i litewskie (jakkolwiek można się spotkać z określeniem „*Sigillum Magni Ducati Lithuaniae*”). W projektach konstytucji z roku 1605, w artykule „*strony nieużywania sygnetu*” stwierdzono, iż kancelaria używać ma tylko „*Coronnych pieczęci które przy pieczętarzach są tak Polskich iako Litewskich*”- termin „*pieczęć koronna*” jest tu właśnie dosłownym tłumaczeniem „*Sigillum Regni*”⁵.

² R. Heidenstein *Cancellarius sive de dignitate et officio Cancellarii Regni Poloniae*, ed. A. Kempfi, Warszawa 1960. s. 36.

I. Kieniewicz *Projekt ordynacji kancelaryjnej za Henryka Walezego*, [w:] *Przegląd Historyczny*, t. LXXVIII 1987, s. 719 – 720.

³ Gumowski, *Sfragistyka*, op. cit., s. 181 – 182.

⁴ *Volumina Legum*, ed. J. Ohryzko, Petersburg 1859 t. I, f. 296, t. II f. 617, t. III f. 925

⁵ Archiwum Państwowe (AP) Gdańsk, 300 29\69 k. 249

Formuła korroboracyjna na końcu dokumentu stwierdzała jego uwierzytelnienie przez podpis królewski i przywieszenie pieczęci. Niektóre korroboracje mówią tylko o pieczęci (np. w tzw. sublewacjach czyli zawieszeniu banicji). Czasem, jak np. w pozwach, mandatach czy listach królewskich korroboracji brak, jednak mimo to zawsze dokumenty te uwierzytelnia pieczęć koronna, czy litewska. Oto dwa przykłady formuły:

*In cuius rei fidem et firmiter testimonium praesentem concessionem nostram cum omnium ordinum Regni nostri publice celebratis constitutionibus Regni nostri inseri hasque litteras manu nostra propria subscriptas Sigillo appenso Maiestatis Regni nostri muniri mandavimus*⁶.

*In cuius rei fidem praesentes manu nostra subscriptas Sigillo Minori Regni nostri consignari et communiri iussimus et mandavimus*⁷.

Pieczęć majestatyczna

W hierarchii pieczęci państwowych najwyżej stała majestatyczna, wspólna dla Korony i Litwy. Nie stwierdzono faktów przywieszania jej na dokumentach dla poddanych szwedzkich. Z interesujących nas lat 1587 – 1632 znane są aż dwa jej tłoki⁸. Używano ich jednak rzadko. Już w założeniu symboliczny obraz władcy w majestacie umacniać miał szczególnie ważne akty. Przy używaniu tych tłoków używano często kontrsigillację, wskazującą, która kancelaria wystawiła dokument⁹. O nieczęstym korzystaniu z „majestatu” świadczą kłopoty podkanclerzego Piotra Tylickiego. W liście do kanclerza Jana Zamoyskiego z maja 1598 martwił się wielce taką sprawą:

Zapomniałem był i oto się dołożyć W(aszej) M(iłości), jeśli majestatowa pieczęć ma być przyłożona (do układu z Turcją – przyp. W. K.). Niemiałem się od kogo dowiedzieć jako ostatni raz było uczyniono, bo tu nie masz jeszcze X(iędza) Pstrokońskiego¹⁰ ani X(iędza) sekretarza wielkiego¹¹, którzy o tym wiedzieli, takem się jednak resolwował żeby majestatowe pozawieszać, niebendzieli się to WM zdało, tedy odjąwszy te, większą zwyczajną która jest przy WM każesz WM zawiesić¹².

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) Warszawa, dok. perg. 1629

⁷ AP Kraków, dok. depozytowy 179

⁸ Zob. katalog pieczęci poz. 1 i 2. Tłoki te różniły się wielkością i umieszczeniem tytułu szwedzkiego, na tłoku większym umieszczono go zaraz po polskim. Nie stwierdzono różnic w funkcjach obu pieczęci – zachowało się jednak ich niewiele. Zob. też „*Titulatura*”

⁹ AP Kraków dokument perg. 692, Muzeum Narodowe w Krakowie biblioteka Czartoryskich dok. perg. 1063, 1065

¹⁰ Maciej Pstrokoński, od 1588 sekretarz, od 1591 do IV 1598 regent kancelarii mniejszej koronnej. Został podkanclerzem w 1605, kanclerzem w 1606. Polski Słownik Biograficzny (PSB) t. XXIX, s. 265 – 271.

¹¹ Był nim wówczas Wawrzyniec Gembicki, przyszły pieczętarz i prymas. PSB, t. VII, s. 382 – 384.

¹² AGAD, Archiwum Zamoyskich (AZ) 257 list 9.

Dokumenty te miały świadczyć o potędze Rzeczypospolitej, toteż, jak czytać można także *Obadwa są chendogo i porządnie przepisane. Sznury do nich złote przyprawione i wosk biały iarzęczy¹³ jakoś WM pisac raczył.*

Pieczenie koronne i litewskie

W codziennym użyciu były inne pieczęcie, wspomniane już wielkie i małe, koronne i litewskie. W zasadzie wszystkie dokumenty i listy wychodzące z kancelarii powinny być nimi właśnie opieczętowane. Używano ich też do utwierdzania druków urzędowych – konstytucji sejmowych, uniwersałó¹⁴. Pisma do Inflant miały być od 1589 wydawane pod dwoma pieczęciami; koronna i litewską, ze względu na podległość prowincji tak Koronie jak i Litwie¹⁵. Jeśli idzie o kancelarie litewską, to wydaje się, że pieczęć wielka i mała funkcjonowały tam na podobnych zasadach co w kancelarii koronnej. Nie można zgodzić się z M. Gumowskim, który opisując pieczęcie wielkie litewskie, stwierdził stanowczo, iż „(...) *Statut Litewski z 1563 r. (?) poświęca im osobny rozdział wymieniając szczegółowo jakie listy i dokumenty mają nimi być pieczętowane*”. Wśród artykułów II Statutu z 1566 roku znajduje się owszem ustęp poświęcony pieczęci hospodarskiej, dotyczy on jednak funkcjonowania pieczęci sądów ziemskich, zwanej w tekście łacińskim „*sigillum nostrum municipale*”¹⁶. Nie dotyczy on wcale pieczęci kancelarii Wielkiego Księstwa.

Pieczenie państwowe były atrybutem kanclerskim i znakiem za pomocą którego pieczętarz jako „*custos legum*” potwierdzał zgodność wydanego dokumentu z prawami Rzeczypospolitej. Jeśli uważał, że prawa te zostały w jakiś sposób naruszone, mógł odmówić odcisnięcia tłoku. W czasach Zygmunta III zdarzyło się to nie raz. Tak np. podkanclerzy Tomasz Zamoyski odmówił przyłożenia pieczęci koronnej pod aktem rozejmu ze Szwecją z 1629 roku w Altmarku. Zastąpić go w tym musiał kanclerz Jakub Zadzik¹⁷. Czasem odmowa wynikała z prywaty. Kanclerz Jan Zamoyski obraził się w 1605 roku na króla i wzdragał się długo przed opieczętowaniem nominacji podkanclerskiej dla Macieja Pstrokońskiego. Dodać trzeba, że Pstrokoński wywodził się ze stronnictwa niechętnego kanclerzowi¹⁸. Czasem inne

¹³ Jarzany – biały, jasny, świeży (o wosku); „Jarzany wosk cera virginea”. S. Reczek, *Podręczny Słownik Dawnej Polszczyzny*, Wrocław 1969, s. 137

¹⁴ M. Cytowska, *Bibliografia druków urzędowych XVI wieku*, Wrocław 1951, s. 15., E. Triller, *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*, Wrocław 1963, s. XIII

¹⁵ Volumina Legum t. II s. 278., K. Lepszy, *Walka stronnictw w pierwszych latach panowania Zygmunta III*, Kraków 1929, s. 119.

¹⁶ *Sfragistyka*, op. cit., s. 180. *Statut Litewski z 1566 roku*, wyd. F. Piekosiński, *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. VII, Kraków 1900, s. 80.

¹⁷ J. Seredyka, *Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629 – 1632)*, Opole 1978, s. 15.

¹⁸ PSB, T. XXIX, s. 268.

jeszcze względy ważyły na odmowie uprawomocnienia aktu. Gdy na sejmie 1633 roku stanęła sprawa potwierdzenia pokoju religijnego, pieczętować dyplom miał kanclerz litewski Albrycht Radziwiłł. Tak opowiadał o swoich wątpliwościach:

Ponieważ brakło kanclerza koronnego i to duchownego, nas, a mianowicie podkanclerzego koronnego i mnie, prosili o przyłożenie pieczęci. Wysłałem do oo. Towarzystwa Jezusowego i do swego spowiednika z zapytaniem, czy mogę to uczynić bez gwałcenia sumienia. Gdy nieustannie nas dręczono, a decyzji Towarzystwa Jezusowego jeszcze nie było, wezwany przez króla (Władysława IV – przyp. W.K.) oznajmiłem, że nie mogę tego uczynić, bo spowiednik prywatnie zaszczerpił mi wątpliwość. Ponieważ król wiedział, iż mój spowiednik umie naprawiać zegary, wyjąwszy zegarek rzekł, że jego obowiązkiem jest zajmować się naprawą zegarów, a nie mieszanie się do takich spraw, które mogą zamącić Rzeczpospolitą¹⁹.

Kanclerz litewski ustąpił dopiero po wielkich przetargach i pod groźbą króla, „iż jeśli pieczęć będzie wakować w Koronie lub Wielkim Księstwie Litewskim, odda ją heretykom”.

Bardzo ważną okolicznością był fakt, iż pieczęć państwowa znajdowała się zawsze przy pieczętarzu. Wynikało to właśnie z traktowania jej odcisku jako świadectwa kontroli dokumentu. Przechowywano ją zatem bardzo troskliwie. Tak oto kanclerz Jakub Zadzik oddawał pieczęć na sejmie 18 listopada 1635:

(...) koło wieczora wyliczywszy przedtem swoje zasługi, wydobył z zanadza symbol Korony, zamknięty w puszcze wyłożonej jedwabiem, pokornie wręczył go królowi i powrócił na miejsce uwolniony od więzów urzędu²⁰.

Jednak to zrozumiałe zatroskanie o „symbol Korony” doprowadzić mogło do częstych perturbacji w pracy kancelarii. Jeśli przy królu nie było żadnego pieczętarza, to sparaliżowany był cały urząd. Zabiegi o stałe rezydowanie ministrów przy królu trwały przez cały wiek XVII. Liczba dokumentów i listów wystawianych w wieku XVI i XVII wzrasta lawinowo. Przykładem choćby listy przedsejmowe, wypisywane w tysiącach egzemplarzy. W myśl instrukcji kancelarii koronnej, każdy winien być utwierdzony pieczęcią koronną²¹.

W liście do kanclerza Lwa Sapiehy przed sejmem 1602 roku król zleca mu:

uniwersały abyś Uprz(ejmość) W(asza) popieczętowawszy, także i te listy do PP senatorów, które już są pod pieczęcią naszą pokojową zapieczętowane, do pana podskarbiego odesłał, żeby zaś tam były, gdzie należą rozesłane²².

Praktyka odsyłania kanclerzom pism do opieczętowania była bardzo kłopotliwa i nie rozwiązywała problemu²³.

Za rzecz niedopuszczalną uważano natomiast wypożyczenie pieczęci do kancelarii.

¹⁹ Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, przełożyli i opracowali A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa 1980, t. I, s. 297.

²⁰ Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Pamiętnik*, op.cit., t. I, s. 472

²¹ Instrukcja z początków panowania Zygmunta III Wazy, Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka Czartoryskich, rkp 434 s. 405 – 450.

²² K. Kognowiecki, *Życie Lwa Sapiehy kanclerza wielkiego, potem wojewody y hetmana buławy W. W. X. L.*, Warszawa 1805, s. 357.

²³ G. Lengnich, *Prawa pospolite Królestwa Polskiego*, Kraków 1836, s. 114.

Za czasów Jana III otrzymał nagane podkanclerzy Radziejowski, że będąc nieobecnym, królowi pieczęć posłał do przypieczętowania uniwersału na sejm stany zwołującego²⁴.

O powadze problemu świadczą listy do kanclerzy, w których wypomina im się nieobecność na dworze. Spotkamy prośby o opieczętowanie wystawionych dokumentów, które zawiezie sam petent: *A iż mu tam po drodze przydzie wstąpić do Uprz(ejmości) W(aszej) żądamy abyś Uprz(ejmość) W(asza) na tę daninę nasz przywilej któryśmy im z kancelarii naszej wydać rozkazali dał zapieczętować koronną pieczęcią(...)*²⁵. Z drugiej strony pieczętarz nie mógł publikować niczego bez wiedzy i woli monarchy, chyba że ten był nieobecny w kraju. Zygmunt III wypominał w 1599 Lwu Sapieże wydanie banicji: *(...)pieczętarze tak koronni jak i litewscy nie będąc przy dworze i boku naszym o każdą sprawę nim ją zapieczętują osobliwego mandatu naszego potrzebują*²⁶.

Przynajmniej częściowym rozwiązaniem dylematu byłoby stworzenie pieczęci do mniej ważnych pism. W cytowanym liście króla do Sapiehy pojawiła się już jej nazwa – pieczęć pokojowa.

Powstanie nowej pieczęci

Wzrost zadań kancelarii w XVI wieku oznaczał konieczność usprawnienia jej prac. Przy dużej liczbie dokumentów niebagatelną rolę odgrywać zaczęła szybkość ich opieczętowania. Dostęp do pieczęci państwowej bywał utrudniony. W tej sytuacji sięgnięto po środki zastępcze.

Od dawna już używano w Koronie pieczęci sygnetowej. Spoczywała ona zazwyczaj w rękach pierwszego sekretarza, potem sekretarza wielkiego, służyła do potwierdzania prywatnej korespondencji władcy, mniej ważnych pism, kontrasigillacji²⁷.

Momentem zwrotnym stały się lata sześćdziesiąte XVI wieku. Zygmunt August przebywał wtedy w Wilnie, mając u boku tylko sekretarza wielkiego Piotra Myszkowskiego. Ponieważ pieczęcie państwowe pozostawały w ręku nieobecnych kanclerzy, na rozkaz króla sporządzono dla Myszkowskiego nową pieczętkę *Na kształt sygneciku swego* (tj. króla – W. K.) *na cztery granie większą i tą ks. Myszkowski pieczętował rzeczy wszystkie*²⁸. Oznaczało to nową sytuację – pieczęć pokojowa była stale dostępna w kancelarii, nie był to już jednak prywatny sygnet króla.

²⁴ A. Ch. Załuski, *Epistolae historico familiares*, Brunsbergae 1709, t. I s. 1101.

²⁵ AGAD, AZ 142, list datowany; Warszawa 27 I 1598.

²⁶ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Kraków rkp344 k. 27 cyt. Za; H. Wisner, *Posłowie i poselstwa litewskie za Zygmunta III i Władysława IV*, w; *Kwartalnik Historyczny* t. 88, s. 635.

²⁷ Funkcje sygnetu monarchy w Polsce u schyłku średniowiecza omawia I. Sułkowska Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447 – 1506*, Wrocław 1967, s. 71 – 75.

²⁸ Łukasz Górnicki, *Dzieje w Koronie Polskiej*, opr. H. Barycz Wrocław 1950 s. 118. Zob. też A. Tomczak, *Kilka uwag o kancelarii królewskiej w drugiej połowie XVI wieku*, (w) *Archeion* t. 37, 1962 s. 245

Innowacja ta wywołała jednak reakcję szlachty. W paktach konwentach zaprzysięganych przez Henryka Walezego i następnych królów elekcyjnych znalazł się punkt, zobowiązujący króla do nieużywania sygnetu w sprawach państwowych²⁹. Nie zatrzymało to jednak procesu wykształcania się pieczęci pokojowej, zwanej potem kancelaryjną.

Pieczęć pokojowa za Zygmunta III Wazy

Rozkwit jej świetności przypada właśnie na lata panowania pierwszego z Wazów – wówczas też odnotować można wiele akcji mających na celu jej zlikwidowanie.

Z zamieszczonego dalej katalogu wynika, że pieczęć pokojowa funkcjonować zaczęła już od samego początku panowania króla. W pierwszym dziesięcioleciu używano jej jednak rzadko – znamy z tego okresu tylko dwa tłoki zachowane w bardzo małej liczbie odcisków na listach (zob. katalog nr 17, 18).

Fakt istnienia nowej pieczęci zwrócił jednak uwagę szlachty. W uchwałach sejmiku proszowskiego przed sejmem 1590 roku w punkcie 24 postanowiono:

A iż słyszemy, żeby trzecia pieczęć być miała pokojowa, mało co mniejsza niż w kancelaryjach, prosić KJM maja (posłowie – W. K.), aby dobrze mniejsza była proptem errore³⁰.

Dwukrotnie przeciwko nowym zwyczajom protestowała szlachta wiszeńska. W 1590 domagała się, by *pieczęci niezwykle*, które są przy królu *nie były*. W 1597 roku, przypomniała aby król nie używał pieczęci pokojowej dla spraw państwowych³¹.

Najgorętszy spór przypadł jednak na pierwsze dziesięciolecie XVII wieku. Nie był to nigdy problem pierwszoplanowy, jednak opozycja wykorzystywała wszystkie sposoby, by ukazać knowania dworu mające zdusić swobody szlacheckie. Sprawa pieczęci pokojowej wpływała w pismach politycznych³².

Inna rzecz, że i kancelaria nie była bez winy. Na początku XVII wieku używano pięciu pieczęci pokojowych (poz. w katalogu 18, 19, 20, 21, 26). Oprócz nich w użyciu były zapewne dwie pieczęcie sygnetowe! Prawdopodobnie dwa tłoki pokojowe używane były przez kancelarie koronne, jedna chyba w kancelarii litewskiej, a jedna być może dla spraw ekonomii królewskich. Ten nagły wzrost ich liczby świadczyć może tak o zaniedbywaniu pracy przez kanclerzy jak i o wzroście zadań kancelarii.

²⁹ Volumina Legum, t. II s. 152 punkt 8.

³⁰ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, wyd. S. Kutrzeba, t. I s. 147, Kraków 1932.

³¹ *Lauda wiszeńskie 1572 – 1648*, wyd. A. Prochaska, w; *Akta Grodzkie i Ziemskie*, t. XX s. 88, 107, Lwów 1909

³² *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego*, wyd. J. Czubek, Kraków 1916 t. III s. 317, 329.

Burzliwe wydarzenia rokoszu Zebrzydowskiego, skierowanego przeciwko *absolutum dominium* zaowocowały szeregiem głosów i uchwał w sprawie funkcjonowania kancelarii koronnych, w tym i pieczęci pokojowej.

Bezprawne używanie jej znalazło swe odbicie w obradach sejmów w 1605 i 1606 roku, w uchwałach sejmu z roku 1607 i w artykułach zjazdu w Wiślicy z roku 1606.

Na sejmie 1605 opozycja dążyła do uchwalenia konstytucji zakazującej królowi używania pieczęci pokojowej i szwedzkiej do spraw Rzeczypospolitej³³.

Podczas sejmu 1606 roku sprawa pieczęci pokojowej przypomniana została przez samego monarchę, czy też jego doradców. Wśród postulatów „panów posłów” nie było pierwotnie punktu dotyczącego tej sprawy. Podobnie jak w 1605 roku pojawił się natomiast problem niedotrzymania paktów konwentów. Król przyjął wówczas taktykę zbijania po kolei zarzutów, wyliczając w odpowiedzi wszystkie punkty artykułów, także i te do których szlachta nie zgłaszała zastrzeżeń. Posłowie z kolei uchwycili się sposobnej okazji żądając wyjaśnień m. in. :

(...) Strony pokojowej pieczęci i strony znoszenia konkluzji Ich Mości Panów Senatorów pragniemy i w tym od Ich Mości Panów Senatorów i Urzędników mieć gruntowną wiadomość³⁴.

Nie było zatem żadnych dowodów na niewłaściwe wykorzystanie pieczęci, a tylko nieufność wobec króla. Wobec nieuchwalenia konstytucji na sejmie 1606, w artykułach wiślickich zatwierdzonych 4 IX 1606, wśród gwarancji udzielonych przez króla znalazł się punkt poświęcony właśnie używaniu pieczęci pokojowej³⁵. Ustalenia te zostały powtórzone w konstytucjach sejmu 1607 roku³⁶. W odrębnej konstytucji zakazano używania królowi pieczęci szwedzkiej do spraw Korony, o czym dalej.

Nie oznaczało to wcale zlikwidowania pieczęci pokojowej. Faktem jest jednak, że w drugim dziesięcioleciu XVII wieku rzadko spotkać można listy nią pieczętowane. Używana była zresztą do korespondencji oficjalnej wtedy, gdy przy królu nie bawił żaden pieczętarsz³⁷.

Niewiele źródłowych przekazów informuje o urzędnikach, którzy nią dysponowali. Oto w liście regenta Jana Lipskiego do podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z grudnia 1629

³³ Sejm ten konstytucji nie uchwalił. A. Strzelecki, *Sejm z roku 1605*, Kraków 1921, s. 166. Projekt konstytucji; Archiwum Państwowe w Gdańsku, Recesy Stanów Pruskich 29/69 k. 249.

³⁴ Biblioteka Kórnicka rkp 306 k. 118 – 124.

³⁵ J. Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce 1606 – 1609*, cz. I Wrocław 1960 s. 291.

³⁶ Volumina Legum, t. II s. 437.

³⁷ Tak np. w liście do Jana Zamoyskiego pisany z Warszawy 14 VI 1601, opieczętowanym pieczęcią pokojową, czytamy: „Odsyłamy go (tj. sekretarza Ławryna Piaseczyńskiego – W. K.) aby z kancelarii Uprz() waszej wziął dostateczną we wszystkim co należeć ma za pieczęcią koronna odprawę, Xiędza Podkanclerzego na ten czas przy nas nie masz” AGAD AZ 639 list nr 14. Inne listy króla z kwietnia 1601 wychodziły także pod pieczęcią pokojową np. AGAD AZ 142 listy 45 – 48.

czytać można: *Bardzo nas WM Miłościwy Pan odjazdem swym zafrasował, potrudnił, bo bez pieczętarza w tak trudne czasy być z dworem jak wygodna i privatim i publice snadnie WM Mciwy Pan uważysz. Na regenty się a na pieczęć pokojową wszystka molis³⁸ obaliła³⁹. Wynika stąd, iż to najpewniej regenci; sekretarze nadzorujący prace kancelarii, dysponowali pieczęcią pokojową. Można nawet przypuszczać, że na początku XVII wieku duża liczba tych pieczęci wzięła się stąd, że każdy z regentów dysponował jednym tłokiem.*

Sporu o pieczęć ciąg dalszy

Walka o pieczęć pokojową, która przygasła w drugiej połowie panowania Zygmunta III, rozgorzała po jego śmierci na nowo. Na sejmie konwokacyjnym stanęła też sprawa rezydowania senatorów na dworze. W punkcie 5 eksorbitancji szlachta wypowiedziała się stanowczo i w sprawie pieczęci pokojowej:

Pari racione jeden z PP Pieczętarzów Koronnych i jeden z PP Pieczętarzów W X Lit przy KJM mieszkać ma podzieliwszy czasy (t) o podkanclerzy następował, kiedy kanclerz swoje półtroka wymiszka co tez ma być sub eodem legem et poenarum respectu jako się wyżej o rezydencjach pisało, bo ponieważ pokojową pieczęć chcemy mieć abrogowaną⁴⁰ tedy by musiały wszystkie ekspedycje Króla Jego Mci intermitti⁴¹ gdyby który z panów pieczętarzy nie miał residować. Wszak non prohibetur choćby oraz wszyscy mieszkać chcieli⁴².

Ostatecznie uchwała sejmu konwokacyjnego powtórzyła dawne sformułowania, zobowiązując króla, by nie używał pieczęci pokojowej do dokumentów państwowych⁴³. Na sejmie elekcyjnym kanclerz koronny Jakub Zadzik starał się o częściowe złagodzenie zapisu, chcąc uzyskać zgodę na używanie pieczęci pokojowej do spraw państwowych mniejszej wagi. Mimo, że nie był w tym całkiem osamotniony, ostatecznie zwyciężyło zdanie przeciwników⁴⁴. W tej sytuacji w paktach konwentach Władysława znalazło się zapewnienie o nieużywaniu innych pieczęci niż państwowe do spraw Rzeczypospolitej⁴⁵.

I znów obietnice nie zostały dotrzymane. Sigillacja dokumentów pieczęcią pokojową wywoływała protesty także i za Władysława IV. Niewykluczone, że chęcią odróżnienia pieczęci pokojowej od państwowej tłumaczyć należy nowy, owalny kształt tych pierwszych⁴⁶.

³⁸ ciężar, brzemie

³⁹ AGAD, AZ 349 k. 18.

⁴⁰ zniesioną

⁴¹ ustać

⁴² Biblioteka Czartoryskich rkp 366 IV k. 20

⁴³ W. Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632*, Opole 1986 s. 271.

⁴⁴ Albrychr S. Radziwiłł, *Pamiętnik...* op. cit., s. 230, 235, W. Kaczorowski, op. cit., s. 271.

⁴⁵ Volumina Legum t. III s. 364 punkt 49.

⁴⁶ M. Gumowski, *Sfragistyka* op. cit., s. 183.

Sądzić można, że znaczenie pieczęci pokojowej w wieku XVII rosło, nie malało. Niedyscyplinowanie ministrów i konieczność zapewnienia ciągłości pracy kancelarii nakładały więcej obowiązków na barki sekretarzy.

Świadczy o tym *Metryka pieczęci pokojowej czyli konotacja wszystkich erkspedycyi, listów, które spod pieczęci pokojowej wychodzą*⁴⁷. Pierwsze wpisy pochodzą z 1695 roku i są to nadania królewskie, listy przedsejmowe, które bezwzględnie powinny opuszczać kancelarię pod pieczęcią koronną.

Sygnety Zygmunta III Wazy

Do chwili obecnej nie znano odcisków sygnetu Zygmunta III, domyślano się tylko jego istnienia⁴⁸. Kwerenda zaowocowała odnalezieniem trzech odcisków dwóch różnych pieczętek.

W przypadku pierwszej z nich sprawa przedstawia się o tyle interesująco, że jest to sygnet Zygmunta Augusta. Gdy dwór w 1589 roku bawił w Grodnie, natknięto się zapewne na ów sygnetek. Dla propagandy legitymizacyjnej Zygmunta III wielkie znaczenie miał „mit jagielloński”⁴⁹. Użycie tej pieczętki w korespondencji monarszej było dobrym nawiązaniem do tej tradycji.

Drugi z sygnetów, odnaleziony w dwóch odciskach, jest już niewątpliwie pieczęcią Zygmunta III Wazy. Wytłoczono ją na dwóch listach pisanych jedną ręką. Opuściły one kancelarię koronną tego samego dnia i roku tj. 15 IV 1595. Pierwszy z nich skierowany do kanclerza Jana Zamoyskiego traktuje o sprawach włoskich⁵⁰. Drugi, do Jerzego Mniszcha, wojewody sandomierskiego, dotyczy przygotowań do jakiejś tajemniczej, szpiegowskiej misji Jędrzeja Taranowskiego⁵¹.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa wskazać można na pisarza obu listów. Był nim zapewne Andrzej Lipski, w tym czasie rozpoczynający karierę w kancelarii jako notariusz, protegowany Piotra Tylickiego, sekretarza wielkiego koronnego⁵². Przypuszczać można, że to Tylicki jako sekretarz wielki dysponował sygnetem królewskim, co byłoby zgodne ze zwyczajem⁵³. Niestety mała liczba zachowanych odcisków nie pozwala na dokładny opis jego

⁴⁷ Biblioteka Ossolińskich rkp 138 II. Księga ta nie została uwzględniona w „*Inwentarzu Metryki Koronnej*”, opracowanym przez I. Sułkowską Kurasiową i M. Woźniakową, wydany w Warszawie w 1975 roku.

⁴⁸ M. Gumowski, *Sfragistyka* po. cit. s. 183

⁴⁹ J. Chróścicki, *Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587 – 1668*, Warszawa 1983 s. 35 – 45.

⁵⁰ AGAD, AZ 142 list 3.

⁵¹ AGAD, AZ 3048 k. 86.

⁵² PSB t. XVII s. 415 – 417, Do identyfikacji charakteru pisma Lipskiego; AGAD 3048 k. 321.

⁵³ I. Sułkowska Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447 – 1506*, Wrocław 1967 s. 75

kompetencji. Dodać można tylko, że konstytucje i zastrzeżenia odnoszące się do pieczęci pokojowej dotyczyły i tej pieczętki.

Pieczęcie szwedzkie króla Zygmunta

Po śmierci ojca – Jana III, Zygmunt III Waza przybył do Szwecji we wrześniu 1593 roku jako dziedzic korony. Objęcie władzy nie nastąpiło jednak bez problemów. Przeciwko katolickiemu władcy zjednoczyła się arystokracja, protestanckie duchowieństwo pod wodzą księcia Karola Sudermańskiego.

Postulaty opozycji dotyczyły przede wszystkim kwestii religijnych, jednak i sprawa administracji centralnej, w tym i szwedzkiej kancelarii królewskiej, stała się przedmiotem rokowań.

Przez cały niemal wiek XVI, pod rządami Wazów w Szwecji wykształciła się specyficzna forma organizacji kancelarii. W historiografii szwedzkiej funkcjonuje pojęcie *sekreterar – regemente* - oznaczające : rządy sekretarzy⁵⁴. W odróżnieniu od stosunków panujących w Koronie, szwedzcy sekretarze i pisarze wywodzili się z niższych warstw społecznych. Wyniesieni przez króla i obdarzeni znaczną władzą, byli znienawidzeni przez arystokrację⁵⁵.

Jeszcze w drugiej połowie XVI wieku opieczętowanie dokumentu było w kancelarii szwedzkiej wystarczającym środkiem jego uprawomocnienia. Podpis królewski nie był do tego konieczny. Brak było jasnych rozporządzeń, kto odpowiada za pieczęć⁵⁶.

W tej sytuacji wśród postulatów stanów, przedłożonych królowi przez księcia Karola i Radę Królestwa w dniu 3 października 1593 roku znalazł się punkt, w którym postulowano zwiększenie kontroli kanclerza nad kancelarią – właśnie poprzez powierzenie u *secretum*, mniejszej pieczęci⁵⁷.

Król udzielił odpowiedzi 9 października, zajmując się m.in. szczegółowo kwestią postulowanych zmian w tym urzędzie. Zwrócił stanom uwagę, że ponieważ nie zawsze liczyć można na obecność kanclerza na dworze, pieczęć winna spoczywać w rękach najstarszego sekretarza. Było to według króla zgodne z tradycją. Postulował także konieczność zinwentaryzowania archiwum królewskiego w Sztokholmie⁵⁸.

⁵⁴ A. Maczak, *Rządcy i rządeni*, Warszawa 1986, s. 214.

⁵⁵ M. Roberts, *The Early Vasaa, A history of Sweden, 1523 – 1611*, Cambridge 1968 s. 75.

⁵⁶ N. Eden, *Om centralregeringena organosation under den äldre vasatiden (1523 – 1594)*, Upsala 1899, s. 219–220.

⁵⁷ *Svenska riksgadsakter, tredje delen I (1593 – 1594)*, ed. E. Hildebrand, Stocholm 1894, s. 168.

⁵⁸ *Svenska riksgadsakter*, op. cit. s. 169.

Odpowiedź nie zadowoliła jednak szlachty, w żądaniach przedłożonych królowi 30 X domagała się, by *secretum* pozostawało w rękach kanclerza oraz by na sekretarzy i pisarzy przyjmowano szlachciców⁵⁹.

Jakkolwiek najwięcej emocji przed koronacją Zygmunta III (w Szwecji tytułowano go Zygmuntem I) wzbudzały kwestie wolności religijnej, to sprawa uprawnień królewskich i pozycji monarchy była także przedmiotem sporów. W najgłośniejszym z wystąpień, podkanclerzy Eryk Sparre, wprost żądał by król ograniczony był prawami państwa. *Rex non pictus, neque fictus, sed legibus addictus*⁶⁰. Celem szwedzkiej szlachty wyłożonym w programie *Postulata nobilium* było uzyskanie większego wpływu na rządy, wzorem była tu niewątpliwie Rzeczpospolita. Dążenia te nie zostały jednak zaaprobowane przez króla. Za Zygmunta nie zmieniono organizacji kancelarii szwedzkiej. Pewną rolę odgrywał tu fakt, iż była ona podzielona, część personelu znajdowała się przy królu w Polsce⁶¹, część zaś w Sztokholmie. Książę Karol stworzył odrębną kancelarię, która rywalizowała z urzędem królewskim w stolicy⁶².

Oprócz pieczęci królewicza znamy dwa tłoki szwedzkich pieczęci Zygmunta III. Większy z nich to zapewne pieczęć królestwa *rikssigillet* (*riksens innseglet* poz. 14 katalogu), mniejszy to *secretum* (poz. 15). Domyślać się można, że pieczęć większa używana była przy ważniejszych dokumentach.

Pieczęć szwedzka a sprawy Korony

Po elekcji na tron polski Zygmunt III posługiwał się na początku panowania swoją szwedzką pieczęcią królewicza (kat. poz. 16). W lutym 1588 roku Stany Pruskie nie uznały pełnomocnictw Eryka Brahe na sejmik generalny właśnie ze względu na opieczętowanie listu tą pieczęcią⁶³.

Prace kancelarii szwedzkiej w Polsce nie ograniczały się do spraw Szwecji. W archiwum miasta Gdańska zachowały się mandaty i listy opatrzone szwedzkim *secretum*. Są to najczęściej pełnomocnictwa dla szwedzkich sekretarzy i dworzan, polecenia skierowane do władz miasta (zob. katalog pieczęci poz. 15).

⁵⁹ *Svenska riksgadsakter*, op. cit. s. 175.

⁶⁰ M. Roberts, op. cit. s. 346.

⁶¹ J. Michalewicz, *Polish – Swedish relations in the late sixteenth century (Sigismund vasa Swedish Court)*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne, zeszyt 61, Kraków 1979 s. 44 – 47.

⁶² N. Eden, *Den Svenska riksstyrelsens reorganisation* (w:) *Historisk Tidskrift*, t. XXI, År. 1901, s. 185.

⁶³ Z. Naworski, *Sejmik Generalny Prus Królewskich 1569 – 1772*, Toruń 1992 s. 140.

Po detronizacji Zygmunta w Szwecji w 1599 roku znaczna część personelu szwedzkiej kancelarii królewskiej znalazła się w Polsce⁶⁴. Z całą pewnością w koronie pozostawało też szwedzkie *secretum*. Los większej pieczęci nie jest znany.

12 III 1600 *secretum* opieczętowano akt przyłączenia Estonii do Rzeczypospolitej⁶⁵. Zapewne dla równowagi akt ten opieczętowano mniejszą pieczęcią koronną i mniejszą litewską. Charakterystyczne, że wśród licznych świadków wymienionych w dokumencie nie znalazł się żaden Szwed.

Mniejsza pieczęć szwedzka wykorzystywana była nadal do uwierzytelniania korespondencji dyplomatycznej i tej, którą kierowano do wiernych Zygmuntovi prowincji szwedzkich. Praktyki te wzbudziły z pewnością zaniepokojenie kancelarii koronnej. Świadectwem są odpisy (m. in. listów do Gdańska) w aktach kancelarii większej koronnej Jana Zamoyskiego⁶⁶. Spotykamy też przykłady załatwiania jednej sprawy przez obie kancelarie. Tak np. 26 sierpnia 1600 roku kancelaria koronna i szwedzka wysłały do Gdańska mandaty o identycznej treści, z poleceniem zarekwirowania szwedzkiego statku z ziarnem⁶⁷. Fakt wtrącania się kancelarii szwedzkiej w sprawy Korony wzbudzał niezadowolenie szlachty. Znalazło to wyraz w ustawodawstwie. Wśród konstytucji sejmu 1607 roku znalazł się zapis o niewydawaniu przywilejów pod szwedzką pieczęcią i listów do miast portowych⁶⁸.

Dla ostatecznego wyjaśnienia kwestii istnienia i działań kancelarii szwedzkiej pod koniec panowania Zygmunta III konieczne jest przeprowadzenie szerokiej kwerendy w Riksarkivet w Sztokholmie.

Władysław IV miał na swoim dworze tytularnego kanclerza szwedzkiego i używał szwedzkiej pieczęci⁶⁹, jednak nie miało to prawdopodobnie większego politycznego znaczenia, poza stałymi protestami Szwecji.

Sposoby pieczętowania

W kancelarii stosowano różne sposoby opieczętowywania pism⁷⁰. Różnice wynikały przede wszystkim z rodzaju dokumentu. Pracą tą zajmował się specjalny urzędnik *sigillator*⁷¹.

⁶⁴ Riksarkivet, Riksregistratur 1609 k. 73.

⁶⁵ AGAD, Archiwum Koronne Warszawskie dok. per. 4476 (or.).

⁶⁶ „*Copia literarum mandati passis capitaneis navium datarum ut navigationem in Sveciam impediunt, ex cancellaria Svecica (1599)*” AGAD, AZ 3048 k. 154 zob. też k. 158 – 162, 174, 175.

⁶⁷ AP Gdańsk 300, 53/42 k. 205 – 208, 209 – 212.

⁶⁸ Volumina Legum, t. II s. 439. Sprawa ta dyskutowana już była na sejmie 1605 roku; A. Strzelecki, *Sejm z r. 1605*, Kraków 1921, s. 166.

⁶⁹ Albrycht S. Radziwiłł, *Pamiętnik...* op.cit., t. I s. 110, 266.

⁷⁰ Sposoby opieczętowywania dokumentów w średniowieczu omawia M. Halsig, *Sfragistyka*, s. 145 – 152.

⁷¹ *Rutgerus zur Horat, cancellarius sive de cancellariorum(...)*, Gdańsk 1628 s. 630.

Przy przywilejach pergaminowych pieczęć zawieszano. W tym celu zginano dolną część dokumentu, tworząc tzw. plikę, przez którą przesuwano sznurki, najczęściej splecione z wielobarwnych nitki. Przy ważniejszych dokumentach używano splotu z cienkiego, pozłacanego lub posrebrzanego drutu. Na wiązadło zawieszano wosk i odciskano tłok. Do ochrony odcisku służyła miseczka woskowa okalająca odcisk, którą czasem dodatkowo zamykano w blaszanej puszcze. Kancelaria koronna używała w tym czasie niemal wyłącznie czerwonego wosku, przy szczególnie uroczystych aktach stosowano wosk biały.

W przypadku dokumentów papierowych, najczęściej o charakterze mandatów, obowiązywał inny sposób pieczętowania. Miejsce pieczęci w tych dokumentach znajdowało się w środku arkusza, pod tekstem. Na papier wylewano wosk, przykrywano kwadratowym papierkiem i odciskano tłok. Ciekawy jest przykład uniwersału w sprawie podwód wydanego w 1598 roku dla Bełza⁷². Spisany był on na pergaminie. Przed przyciśnięciem pieczęci sigillator przyłożył tłok do pergaminu i obrysował ostrym nożem. Potem ponacinał okrąg, tworząc wystające trójkącki. Dopiero na tak przygotowany podkład wylał wosk i wycisnął pieczęć.

Podobnie pieczętowano listy królewskie. Podstawowe różnice wynikały z ich rodzaju. Mogły to być listy „otwarte”, których treść mogła być znana wszystkim albo listy „zamknięte”, o poufnym charakterze⁷³. Oba typy listów były opieczętowane. W przypadku otwartych, pieczęć wyciskano z tyłu listu. W tym celu wylewano wosk między złożone karty i odciskano pieczęć wprost na arkuszu (wewnętrzne strony nie mogły być wtedy zapisane). Przy listach zamkniętych używano bardziej skomplikowanych sposobów. Arkusz składano trzy razy wzdłuż i raz w poprzek. Powstawał pakiet o wymiarach 8x10,5 cm. Następnie przekłuwano cały ten pakunek i przesuwano kilkucentymetrowy pasek papieru tak, że jego końce wystawały z obu stron. Z jednej strony zalewano papierkę woskiem, przykładano prostokątny arkusik o wymiarach pakietu i odciskano na nim pieczęć. Wystający z drugiej strony pasek był zahaczany o nacięcie w arkusiku. Z tej strony wypisywano adres.

Listy zamknięte składano i opieczętowywano w sposób, który utrudnić miał ich odczytywanie. Tak np. list opatrzony sygnetem królewskim⁷⁴ był zapewne zwinięty „w trąbkę”, na którą założono opaskę z adresem. Dopiero na niej wyciśnięto pieczęć. Dzięki temu nie można było zaglądnąć do listu bez zrywania opaski.

⁷² AP Kraków. Teki Schneidra, dział Bełz, dok. perg.; Warszawa 15 IV 1598.

⁷³ S. Płaza, *Sejmiki i zjazdy szlacheckie województw poznańskiego i kaliskiego. Ustrój i funkcjonowanie. (1572 – 1632)*, Kraków 1984, s. 33.

⁷⁴ AGAD, AZ 142 list nr 3.

Inny sposób pieczętowania listów i mandatów obowiązywał w kancelarii szwedzkiej. Po złożeniu listu pieczęć wyciskano w ten sposób by ona, lub papierek na którym została odbita, zostały uszkodzone przy otwieraniu.

Twórcy pieczęci

Stosunkowo niewiele wiadomo o rzemieślnikach, którzy opracowali tłoki dla kancelarii koronnej. Jedynym znanym jest Hanusz Trylner z Wilna, którego inicjały zdobiją wielką pieczęć koronną (zob. katalog poz. 4). Sprostować należy domniemanie M. Gumowskiego, iż pieczęć tę zamówił w roku 1617 Stanisław Żółkiewski, o czym świadczyć ma data 1617 obok inicjałów HT⁷⁵. Żółkiewski został kanclerzem 6 II 1618 i był swoją nominacją mocno zaskoczony⁷⁶.

Twórców pieczęci szukać należy wśród gdańskich artystów, rzeźbiących medale Zygmunta III. Byli to m. in. Rudolf Lehman, Jan Kel, wspomniany już Hanusz Trylner i Samuel Ammon⁷⁷. Mieli oni z pewnością sporo pracy. Tak np. tłok kancelarii mniejszej był zmieniany trzykrotnie w ciągu trzech lat na początku panowania (katalog poz. 5,6,7).

Jeśli idzie o pieczęcie szwedzkie to najpewniej twórcą ich był pisarz szwedzkiej kancelarii i heraldyk Johannes Bureus. Zajmował się on z pewnością tworzeniem tłoków.⁷⁸

Symbole „imperium”

Najbardziej charakterystyczną cechą wyobrażeń napieczętych z epoki Zygmunta III jest pojawienie się tarczy dziewięciopolowej. Występuje ona przede wszystkim na pieczęciach kancelarii koronnej i pokojowych.

Ułożenie herbów jest następujące: w tarczy sercowej Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w polu 1 i 4 Trzy Korony Szwecji, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w polu 1 i 4 Orzeł, w 2 i 3 Pogoń Litewska. Odwrócony porządek tego ułożenia spotykamy na szwedzkim *secretum* Zygmunta: Orzeł i Pogoń znalazły się na tarczy wewnętrznej. Całość przykrywa zamknięta korona, oznaka suwerenności władcy (katalog poz. 15). Nowym elementem pojawiającym się tylko na pieczęci pokojowej jest Order Złotego Runa – pojawia się na niej w roku 1601 (katalog poz. 20, 21, 22, 23).

⁷⁵ M. Gumowski, *Sfragistyka*, s. 175.

⁷⁶ J. Seredyka, *Sejm z 1618*, Opole 1988, s. 146 – 147.

⁷⁷ M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce 1587 – 1668*, Wrocław 1990, s. 43 – 93.

⁷⁸ B. Bennich – Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation vid svenska hovet och kansliet. 1550 – 1850*. Studia Literarum Upsaliensia V. Upsala 1970, s. 163.

Taki program heraldyczny charakteryzował jednak nie tylko pieczęcie. Spotykamy go na wielkiej chorągwi królewskiej⁷⁹, medalach⁸⁰, monetach⁸¹, drzeworytach⁸², rzeźbach. Jest to konsekwentnie propagowany obraz chwały imperium Wazów obejmującego obszar od koła podbiegunowego prawie do Morza Czarnego, od Poznania do Smoleńska. Herby te odpowiadały rzeczywistemu władztwu w krótkim okresie od 1593 do 1599. Do końca panowania polskiej gałęzi Wazów miały jednak być przypomnieniem czasu największej potęgi. Order złotego Runa był ukłonem w stronę katolickich Habsburgów, dodatkowym wywyższeniem panującej od niedawna szwedzkiej dynastii⁸³.

W przypadku pieczęci majestatycznych i wielkich koronnych zachowany został stary ich układ. Dookoła wizerunku króla w majestacie lub polskiego orła umieszczano herby ziem Korony i godła jagiellońskie (Pogoń, Kolumny, krzyż podwójny)⁸⁴.

Nowe symbole pojawiły się natomiast na pieczęci wielkiej litewskiej (kat. poz. 10, 11). Pogoń okolona została wianuszkami dwunastu herbów. Interpretacja tych wyobrażeń sprawia wiele kłopotu. Domyślać się można, że projektodawcą herbów był kanclerz Lew Sapieha. Jeszcze na pogrzebie Zygmunta Starego w 1574 roku Wielkie Księstwo reprezentowały tylko trzy chorągwie: *Księstwa Litewskiego mąż w zbroi z mieczem dobytym na białym koniu w czerwonym polu. Drugi jest ich herb cztery słupy. Trzeci jest ich herb niedźwiedź w zielonym polu*⁸⁵. Ziemie korony reprezentował poczet 25 w pełni już ukształtowanych herbów.

Nowa forma wielkiej pieczęci litewskiej wynikała ze zmian wewnętrznych i zewnętrznych. Te pierwsze to wzór w postaci pieczęci wielkiej koronnej i reformy administracyjne z 1566, które zbliżyły Litwę do systemu obowiązującego w Koronie. Z drugiej strony dyplomatycznym wyzwaniem dla księstwa mogła być wielka pieczęć Iwana IV Groźnego, z przedstawieniami herbów 25 miast, stolic księstw „zbieranych” przez moskiewskiego cara. To na kancelarii litewskiej spoczywał obowiązek prowadzenia negocjacji z Moskwą, pisma wysyłane do carstwa opieczetowane były właśnie wielką pieczęcią litewską⁸⁶.

⁷⁹ Z. Żygulski, *Uwagi o rolce sztokholmskiej w: Studia do dziejów wojskowości*, cz. IX, Kraków 1988, il. 1. Chorągiew znajduje się w zbiorach Livrustkammaren w Sztokholmie.

⁸⁰ M. Stahr, *Medale Wazów...*, il. 23,29,41.

⁸¹ Cz. Kamiński, J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich 1587 – 1632*.

⁸² K. Budzyk, *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*. Drzeworyt B stan. I, D, R.

⁸³ J. Banach, *Order Złotego Runa na widoku Krakowa z pierwszych lat siedemnastego wieku*, w: *Materiały muzeum wnętrz zabytkowych w Pszczynie*, t. VII, Pszczyna 1992, s. 42 – 52.

⁸⁴ R. Kieranowski, *Godła jagiellońskie*, w: *Wiadomości numizmatyczne*, t. XXXII, 1988 s. 1 – 28.

⁸⁵ M. Bielski, *Kronika to jest historia świata*, Kraków 1564, s. 425.

⁸⁶ „W 1637 roku posłowie moskiewscy protestowali, że przesłane rok wcześniej pisma opatrzone nieznaną im małą pieczęcią litewską, a fakt, że otrzymali z pieczęcią koronną wzbudził ubolewanie Albrychta Radziwiłła” H. Wisner, *Posłowie i poselstwa...*, op. cit. s. 641.

Interpretacje tych herbów przedstawił M. Gumowski, uznając je za ziemskie⁸⁷. Są to (opis zgodnie z ruchem wskazówek zegara): Orzeł polski, ziemia wileńska, giedyminowskie Kolumny, ziemia żmudzka, siewierska, kijowska, Podole, Lubelszczyzna, Smoleńsk, Troki, Wołyń, Snopek Wazów.

Gumowski nie podaje źródeł, pozwalających mu np. na określenie herbu ziemi siewierskiej. Zresztą już współcześni mieli duże problemy z interpretacją nowych herbów⁸⁸. Przykładowo, na miedziorycie Abrahama Hogenberga z 1620 roku przedstawiającym Zygmunta III, Kolumny opisane są jako herb województwa trockiego⁸⁹.

Dla heraldyki i sfragistyki szwedzkiej duże znaczenie ma wielka pieczęć królestwa Szwecji Zygmunta Wazy z przełomu 1593\4⁹⁰. Większość herbów prowincji szwedzkich wykształciła się w drugiej połowie XVI wieku. W przypadku herbów fińskich dużą rolę odegrała rywalizacja z Iwanem IV Groźnym. Car nie uznawał mianowicie równorzędności szwedzkiego króla, w związku z czym Gustaw Waza prowadzić musiał pertraktacje z namiestnikiem Nowogrodu. Oddając księstwo Finlandii w roku 1556 swojemu synowi, przysłemu królowi Janowi III, Gustaw chciał przechytryć dyplomatyczne sztuczki cara.⁹¹ W 1577 utworzone zostało Wielkie księstwo Finlandii – niewykluczone, żoną Jana III była Katarzyna Jagiellonka. Naturalną kolejną rzeczą było stworzenie odpowiednich herbów.

Na królewskiej pieczęci Zygmunta III znalazły się godła prowincji szwedzkich, które podlegały bezpośrednio jego władzy. Szczególnie wiele herbów reprezentuje dziedziczną Finlandię.

Herb królestwa Szwecji istnieje od wieku XV. Jest to tarcza czwórdzielna w krzyż. Trzy Korony w 1 i 4 polu, Lew Folkungów w 2 i 3, w polu sercowym Snopek Wazów. W czasach Zygmunta III nie dokonano w nim żadnych zmian.

Tytulatura

Także inskrypcje na pieczęciach Zygmunta III miały uwidaczniać wielkość jego królestwa. Właściwe ustawienie tytułów nie było jednak sprawą prostą. Na samym początku

⁸⁷ M. Gumowski, *Sfragistyka*, s. 180.

⁸⁸ Tak np. w konstytucjach 1619 i 1623 drukowanych w Wilnie przez L. Mamonicza wśród nowych herbów Litwy zamiast kijowskiego anioła znalazła się kobieta z kwiatem.

K. Budzyk op. cit. s. 18, 19. Zob. też T. Wasilewski, *Herby ziemi wileńskiej i miasta Wilna w wiekach XIV – XVIII*, w: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, nr 6, 1990, s. 1.

⁸⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, Oddział Czapskich 33839 V.

⁹⁰ Otwiera ona szereg szwedzkich pieczęci królewskich z herbami prowincji. C. Neveus, *Från begravningsståt till bildekal. En utställning om våra landakapsvapen*. Riksarkivet – Stockholm, 1990, s. 5.

⁹¹ K. Pipping, *The House of Vasa and Jagello and Ivan IV Vasilievich; Some Hypotheses concerning the origin of the Swedish Provincial Arms*, w: *Heraldica & Genealogica. International Congress for Genealogy and Heraldry*. Helsinki 1984, s. 453 – 457. Zob. też A. Heymowski, *Herb Wazów od pioropusza przez faszynę do Snopka*, w: *Kronika Zamkowa*, nr 3, Warszawa 1987, s. 3.

panowania, w grudniu 1587 roku i na początku stycznia 1588 roku w dokumentach i na pieczęciach koronnych (katalog poz. 1, 3, 5, 17) widniały one w następującym porządku:

*Sigismundus Tertius Dei gratia Rex Poloniae et designatus Sueciae Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Livoniae etc etc.*⁹²

Tytuły szwedzkie wyprzedziły zatem tytuł litewski. Bez wątpienia wywołało to protest Litwinów. Inskrypcja na wielkiej pieczęci litewskiej była poprawna: tytuł szwedzki następował po litewskim (kat. poz. 10).

Błąd ten szybko naprawiono. Już na początku 1588 roku pojawiła się nowa pieczęć kancelarii mniejszej koronnej (poz. 6), oraz nowa pieczęć pokojowa (poz. 18). Najpóźniej w 1589 przygotowano nową, mniejszą pieczęć majestatyczną z poprawnym porządkiem tytułów (poz. 2). Tylko kancelaria większa Jana Zamoyskiego nie sprawiła sobie nowego tłoku. Od stycznia 1588 roku tytulatura prezentowała się następująco:

*Sigismundus Tertius Dei gratia Rex Poloniae, Magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kioviae, Voliniae, Podlachiae, Livoniae, etc nec non eadem gratia gratia Svecorum, Gottorum, Vandalorumque designatus Rex: Magni Ducatus Finlandiae Haeres.*⁹³

Kolejna, ostatnia zmiana nastąpiła po obiorze Zygmunta na króla Szwecji w 1593 roku. Pełny tytuł brzmiał odtąd:

*Sigismundus III Dei gratia Rex Poloniae, magnus Dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masoviae, Samogitiae, Kihoviae, Wolhiniae, Livoniaeque Dominus, nec non Suecorum, Gothorum, Wandalorumque Rex, magnus Princeps Finlandiae, Careliae, Votschoviae et Ingriae, Ruthenorum, Estonieque Livonum Dux etc.*⁹⁴

W dokumentach szwedzkich układ był odmienny:

*Sigismundus medh Gudz nadhe Swerigis, Gothes och Wandes Konung, Storfurste till Finland, Karelen, Watzchi, Petin och Ingermanland, Rysland och offere the Ester, Lifland Hertigh. Sa och konung till Polen, Storfurste till Littowen, Ryssen, Pryssen, Masuven, Samogitien, Kiowien, Wolinhien, och Lifland Herre*⁹⁵.

Utrata szwedzkiego tronu w 1599 roku nie wpłynęła na zmianę tytułów. Do końca swego życia Zygmunt Waza walczył o odzyskanie ojcowizny, podkreślając stale swoje prawa.

⁹² Volumina Legum, t. II, s. 250, 251.

⁹³

⁹⁴ Riksarkivet,

⁹⁵ Riksarkivet, Riksregistratur vol. 86, k.1.

Podsumowanie

Pieczenie Zygmunta III Wazy są nie tylko świadectwem potęgi jego panowania, ale i kłopotów związanych z administrowaniem tak różnorodnym związkiem państw. Duża liczba tłoków wynikała ze starań kancelarii o usprawnienie pracy przy pomocy pieczęci pokojowych. Spór o nie ze szlachtą zakończył się cichym zwycięstwem kancelarii królewskiej.

Podobna walka toczyła się w królestwie Szwecji. Szlachta domagała się tam współudziału w rządach, co przejawiać się miało jej kontrolą nad kancelarią oraz pieczęciami. Po detronizacji Zygmunta w Szwecji, jednej z nich używano nadal w Koronie, co spowodowało negatywną reakcję szlachty Rzeczypospolitej.

Pieczętowaniem dokumentów i listów rządziły niepisane zwyczaje, zajmowali się tym specjaliści sigillatorzy. Już sam sposób opieczętowania wskazywał na rodzaj pisma.

Symbolika i tytuły na pieczęciach były wyrazem potęgi prawdziwego imperium, jakkolwiek z czasem nie wszystkie odpowiadały rzeczywistemu władztwu.

Katalog pieczęci zawiera opisy 26 tłoków, cztery z nich nie były dotąd znane.

King Sigismund Vasa's Seals

The reign of king Sigismund Vasa encompassed the territories of today's Poland, Sweden, Lithuania, Ukraine, Finland, Bielorrussia, Latvia and Estonia. Then, this land was Polish – Lithuanian Commonwealth which included Ukraine and Livonia (Latvia). It also belonged to Kingdom of Sweden with Grand Duchy of Finland. Sigismund was elected king of the Commonwealth in 1587 and ruled up to 1632 as Sigismund III. In 1593, thanks to his hereditary right, he became Sigismund I, king of Sweden. As such he reigned only to 1599. In this year his uncle, Prince Karl of Sudermania deprived him of Swedish throne.

Such a large dominion with different political traditions could not be ruled by only one office. In fact there were five different royal chanceries: two of the Crown of the Kingdom of Poland, two of the Grand Duchy of Lithuania and one of the Kingdom of Sweden. Chancellors and vicechancellors managed over the chanceries. The seals were symbols of their power. Their impression was, in addition to the king's signature, a necessary sign to legalize any document leaving the royal chancery. These s.c. "ministers" were called also "guardians of the laws". They could refuse to legalize a document if they did not approve its legality.

Chanceries possessed different seals. The finest "majesty seals" were used very sparsely. Even the chancellors were not sure when to sign with them – there are also very few impressions of these plungers – mainly by the nobilitations acts.

Normally, chanceries stamped the documents with the seals belonging to "ministers". Crown and Lithuanian chancellors had the great seals and the vicechancellors the small ones. Their validity was the same. Normally, such a seal was called "*Sigillum Regni*" (both; great or small, Crown or Lithuanian). Going home and leaving the court, a minister did not leave his seal in the chancery. This caused many problems, because very often there were no chancellors present in the king's proximity. Such a situation could stop all the work in the main administrative offices of the state. Since the second half of the sixteenth century chanceries of the Commonwealth realized "the Parkinson Law" – there were more and more documents and letters written by the notaries. Just to call the Dietines (sejmiki) and Diet (sejm) Crown chanceries had to produce more than 4 000 letters and announcements for the Crown gentry and the Lithuanian chanceries 2 000 sheets for the gentry of Lithuania. Every such letter had to be authorized with the "*Sigillum Regni*". The minister was forbidden to loan his seal to the office, and it took time to send the documents to the seal.

To solve this problem chanceries created a new seal known as the chamber seal (pieczęć pokojowa). It was used first in 1562 by the chancery of king Sigismund August from Jagiellonian dynasty. Under Sigismund Vasa's rule the only difference between shape of the chamber and the state seals was the Order of the Golden Fleece on the first one. But the real innovation was the fact that chamber seal remained in the hands of lower office holders – secretaries. They were royal servants and did not swear the oath to uphold laws of the Commonwealth, they only swore fidelity to the king. This provoked the gentry to many attacks on the "dangerous innovation" which could be the first step to "*absolutum dominium*" of the king. Nevertheless, such a comfortable device survived all the quarrels, although it was in fact prohibited by law. No documents under the chamber seal were valid – but still there were many signed by it.

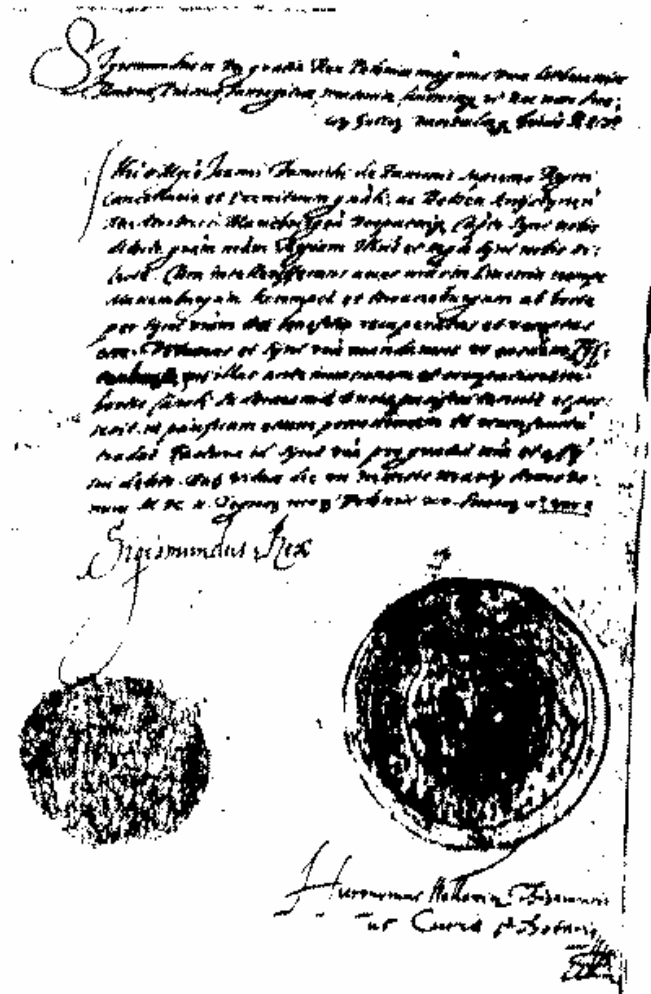
A very similar question arose in the Kingdom of Sweden. The Swedish royal chancery based on the plebeian secretaries, was hated by the Swedish aristocracy. Swedish seals remained in the hands of chanceryman. The documents' validity grounded on the presence of the seal and the king's signature was not obligatory. In 1593 after coming to Sweden Sigismund met a strong opposition of the Estates. The main trouble was the king's devotion to

catolicism and intrigues of Duke Karl. But the Swedish gentry fought also to obtain greater influence on state affairs. The chancellor, not the secretary should dispose over the small seal "*secretum*". But the king did not change the old regulations. After 1599 Sigismund beheld his Swedish chancery and used Swedish *secretum* to the correspondence with Gdańsk and other harbours in Commonwealth. The Crown chancery and Polish gentry did not approve this and a law act from the Diet of 1607 forbade such a procedure.

Different modes were used to seal a document. The letters which had to remain secret were sealed in a much more complicated way then so called "open letters" with no significant content.

The seals of king Sigismund are also very interesting because of their rich symbolism. Both inscriptions (titles) and coats of arms had to represent kings power and the greatness of his "empire". There were almost no new symbols on the majesty seals and on the seals of Polish Kingdom. The new arms were the garb (house of Vasa) on the breast of Polish Eagla and the Swedish Three Crowns on the majesty seal. On the other hand many new arms occur on the great seal of the Grand Duchy of Lithuania 1588. The explanation of these arms is difficult today, but it was difficult for contemporaries to. Quite probably, this seal is a diplomatic answer of Lithuanian chancellor Leo Sapieha to the appearance of the widely known great seal of Ivan Vasilievich. The Lithuanian chancery was responsible for contacts with tzars of Moscow. The fine, great seal of Swedish Kingdom shows also arms of the Swedish and Finnish provinces ruled by Sigismund. Many of the Finnish provincial arms were created in XVI century because of the diplomatic disputes between the House of Vasa and Ivan IV.

Adding to the literature on this subject, this catalogue of the seals of king Sigismund Vasa brings information about four unknown seals to light and provides new data concerning use of the others seala of him realm.

1. Przykład podwójnie opieczetowanego mandatu do Inflant
AGAD Archiwum Zamoyskich 142 nr 51

etiam panni Casselier d'orvi y
wielceinnu nasemu Coron.
i u bpeł nam milemny.

2. Próbką pisma Andrzeja Lipskiego. Obok odcisk sygnetu króla.
AGAD AZ 142 nr 14

KATALOG PIECZĘCI ZYGMUNTA III WAZY

Katalog powstał w oparciu o zbiory archiwalne i literaturę przedmiotu wyliczoną w wykazie skrótów. Pomocą przy jego opracowaniu był inwentarz pieczęci części zbiorów Archiwum Głównego Akt Dawnych – za którego udostępnienie dziękuję pracownikom Archiwum.

Wykaz skrótów

- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa)
- AP Gdańsk – Archiwum Państwowe w Gdańsku
- APKr dep. – Archiwum Państwowe w Krakowie – depozyty
- AP Kr Rel. – Archiwum Państwowe w Krakowie, księgi grodzkie krakowskie Relations
- Apkr TS – Archiwum Państwowe w Krakowie, Teki Schneidera
- APP – Archiwum Publiczne Potockich (w AGAD)
- AR – Archiwum Radziwiłłów (w AGAD)
- AZ – Archiwum Zamoyskich (w AGAD)
- B. Czart. – Tomaszewicz J. – *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, cz. II dokumenty z lat 1506 – 1828, Kraków 1991.*
- BJ – Kaczmarczyk C. – *Catalogus diplomatum pergamenorum Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis, Cracoviae 1953.*
- B. Oss. – Fastnacht A. A. – *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, cz. 2, Wrocław 1969.*
- B. PAN – Dziwik K. – *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, cz. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968.*
- CDIA Lwów – Kupczyński O., Różycki E. – *Katalog pergamentnych dokumentów Centralnego Derżawnogo Istorycznogo Archiwu USSR u Lwowi, Kijów 1972.*
- Diehl – Diehl E., *Uzupełnienia do sfragistyki polskiej. Zygmunt III Waza. Wiadomości Numizmatyczno – Archeologiczne, t I 1891 / 1892 s. 237 – 244, 282 – 284, 331 – 334, 367 – 369, t. II 1893 s. 3.*
- Extranea IX – Riksarkivet w Sztokholmie, Extranea IX Polen.
- Gumowski – Gumowski M., *Pieczęcie królów polskich, Kraków 1920.*
- Kat. Kr. – *Katalog Archiwum Aktów dawnych m. Krakowa, t. I, Dyplomy pergaminowe, Kraków 1907.*

1.

Pieczęć majestatyczna wielka

<1588 – 1611>

średnica 113 mm

legenda: + SIGISMVNDVS + III + DEI + GRATIA + REX + POLONIAE + ET + DES + SVECIAE + MAGNVS + DVX + LITVANIAE + RUSSIAE)) PRUSSIAE + MASOVIAE + SAMOGITIAE + KIOVIAE + VOLHYNIAE + PODLACHIAE + LIVONIAQVE + ETC + ETC -|-

Wyobrażenia: król w majestacie. Herby: Orzeł, Pogoń Litewska, Prusy Królewskie, województwo pomorskie, sandomierskie, krzyż podwójny Jagiellonów, ziemia dobrzyńska, województwo lubelskie, brzeskokujawskie, Mołdawia, województwo ruskie, Trzy Korony.

Literatura:

Diehl I, s. 241 nr 1

Gumowski s. 38 nr 72

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty (przywileje): AP Kraków, BJ Dokumenty pergaminowe 366 B. PAN, Kraków dok. perg. 183, B. Czart. Kraków dok. perg. 1065, zob. też BJ dok. perg. 220.

2.

Pieczęć majestatyczna mała

<1588 – 1611>

średnica 85 mm

Legenda: SIGISMVNDVS. III D. G REX POLONIAE. MD. LIT. RVVS. PRVS. MAS. SAM VOL
KIIO PODLA LIVON. ETC. DES REX SVEC MD FINLAND HAERES ETC.

Wyobrażenia: król w majestacie. Herby: Orzeł, Sнопек Wazów, Pogoń litewska.

Literatura:

Diehl I s. 240 nr 2 (błędna legenda)

Gumowski s. 38 poz. 73 (błędna legenda za Diehlem)

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty (przywileje): AGAD dok. perg. 1629, 1630, AP Gdańsk 300 D 5 C dok. nr 80, 82, 83, 84.,
B. Czart. Dok. perg. 1063.

3.

Pieczęć wielka koronna

1587 – 1616

średnica 68 mm

Legenda: + SIGISMVNDVS * III * DEI * GRATIA * REX * POLONIAE ET * DES * SVECIAE *
MAGNVS * DUX * LITVANIAE * ROSSIAE * SAMOGITIAE * KIOVIAE * VOLHYNIAE *
PODLACHIAE * LIVONIAQVE * ETC * ETC *

Wyobrażenia: Orzeł z herbem Wazów na piersi, Pogoń litewska, Prusy Królewskie, województwo pomorskie, sandomierskie, krzyż podwójny Jagiellonów, ziemia dobrzyńska, województwo lubelskie, brzeskokujawskie, Mołdawia, województwo ruskie, Trzy Korony.

Literatura:

Diehl I. s. 243 nr 6.

Gumowski s. 39 nr 74.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania (przykłady):

Konstytucje: AP Kr Relationes 28, k. 1044.

Dokumenty: AGAD dok. perg. 4473, 2312, 4672, 4080, 4073, 4063, 4056, 4471, 1640, 1639, 1641, 1633, 1637, dok. papierowe 330, 931, 959, 960, 961, 962, 964. AR 774, 781, 792, 934, 932, 948, 6200. AZ 3048 k. 3, 6, 11, 20. APKrTS (Moszczysko 1589)

Zob. też b. liczne przykłady w katalogach: B. Czart., B. PAN, B. Oss., BJ, Kat. Kr.

Listy: AGAD APP 7 t. I, k. 190 i nast., B. Czart. rkp 1637 III przykładowo: k. 203 ?, 231 ?, 245, 249, 257, 283, 343. AP/Gdańsk (b. liczne): i300, k53/t42, t300, a53/43, 300, wg ułożenia listów: 30, 31, 34, 36 – 49, 72 – 80, 87 – 89, 91 – 97, 105.

4.

Pieczęć wielka koronna

1617 – 1632

średnica 84 mm

Legenda: * SIGISMVNDVS * TERTIVS* DEI * GRATIA * REX * POLONIAE * MAGNVS * DVX * LITVANIAE * RVSSIAE * PRVSSIAE * MASOVIAE)) SAMOGITIAE * KIOVIAE * VOLONIAE * LIVONIAQVE + ETC : NEC * NON * SVECOR : GOT : VAN : REX . ETC. 1617 HT

Wyobrażenia: Orzeł z herbem Wazów na piersi, Pogoń litewska, Prusy Królewskie, województwo pomorskie, sandomierskie, krzyż podwójny Jagiellonów, ziemia dobrzyńska, województwo lubelskie, brzeskokujawskie, Mołdawia, województwo ruskie, Trzy Korony.

Literatura:

Diehl II s. 38 nr 3

Gumowski s. 39 – 40 nr 75

Konstytucje:

AP Kraków księgi grodzkie sęddeckie 114 p. 1548

Dokumenty: AGAD dok. perg. 6047, dok. pap. 934, 937, 940, AR 990, 980, 998, 965, 372, 976, 968, 943

Zob. też liczne przykłady w katalogach: B. Czart., B. PAN, B. Oss.

Listy:

APP 7 t. I s. 313, 316, AR III ks. 4 k. 167 v.

AZ 295 list 12 z 14 II 1619 i kolejno list 21, 23, 25, 26, 74, 75, 76, 77, 78, 79, AP Gdańsk (b. liczne) 300, 53/43, 300, 53/48, 300 53/49.

5.

Pieczęć mała koronna

1587 – III 1588

średnica 50 mm

Legenda: SIGISMVNDVS . III . DEI GRATIA . REX . POLONIAE . ET DES . SVECIAE .
MAGNVS . DVX . LITVANIAE . ETC

Wyobrażenia: tarcza pięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W pierwszym i czwartym Orzeł, w trzecim i piątym Pogoń litewska.

Literatura:

Diehl II s. 38

Gumowski s. 40 nr 76

Konstytucje: AP Kraków Relationes 13 k. 812 (II 1588).

Dokumenty: AGAD AKW dok. perg. 4670, zob. też katalog CDIA Lwów nr 710.

Listy: AGAD AZ 639 list nr 1, 2 (III 1588), AP Gdańsk 300, 53/51 list nr 1 (II 1588).

6.

Pieczęć mała koronna

II 1588 – I 1591 (1636 !)

średnica 50 mm

Legenda: SIGISMVNDVS . III. D . G . REX . POLON : M : D : LIT : RVS . PRVS . MAS : SAM . LIV . ETC . DES . REX SVETIAE . M . D . FINL . HAERES . ETC .

Wyobrażenia: tarcza pięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W pierwszym i czwartym Orzeł, w trzecim i piątym Pogoń litewska.

Literatura:

Diehl I s. 282 nr 9.

Gumowski s. 40 nr 77.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: AGAD AKW dok. perg. 2213, 4002, 4000, 3998, 4129 (dok. z 1636 !), AP Gdańsk 300 D 5 C dok. 78, 82, 83, 84, 87.

Katalogi: B. Czart. nr 1008, B. Oss. Nr 1650, CDIA Lwów nr 711, 714, BJ nr 264, oraz przybytki BJ nr 182/79.

Listy: AGAD APP 7 t. I s. 72, 331, AZ 639 list nr 4, AP Gdańsk 300, 53/45 list nr 2, 300, 53/52 list nr 14, 300, 53/58 list nr 1.

7.

Pieczęć mała koronna

VIII 1589 – VII 1606

średnica 51 mm

Legenda: SIGISMVNDVS . III . D : G : REX . POLONIAE . M : D : LIT : RVS : PRVS : MAS :
SAM : LIV : NEC : N : REG : SVEC : P . HAERES ET . F .

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolewa. W polu środkowym Sнопек Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

Diehl II 38 nr 10.

Gumowski s. 41 poz. 78.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania (wybrane sygnatury):

Konstytucje: AP Kr Rel. 17 k 22 (po 320), AP Kr Rel 25 k. 1118

Dokumenty: ADAG dok. perg. (sygn. graniczne): 1630, 4049. AGAD AZ 3048, APKr Archiwum Lanckorońskich dok. 84, 85, APKr Archiwum Sławuckie Sanguszków dok. 272, APKr Archiwum Dzikowskie Tarnowskich 93, 94, APKr TS dok. miast: Bełz, Odrzechowa, Sól, Sokal, Stara Sól.

Zob. też liczne przykłady w katalogach: B. Czart., B. Oss., B. PAN Kraków, CDIA Lwów, B. UJ, Kat. Kr.

Listy: Riksarkivet Extranea IX 101, AGAD AZ 142, AZ 639, APP 7 t. I (b. liczne), AP Gdańsk (listy i mandaty): 300, 53/42, 300, 53/43 – 46, 300, 53/51 – 52, 300, 53/55 – 56, 300, 53/58.

8.

Pieczęć mała koronna

XI 1609 – 1621

średnica 54 mm

Legenda: SIGISMVNDVS: III: D G: REX: POLON: M: D: LIT: RVVS: PRVS: MAS. SA: LIV :
NC NEC: N: REG: SVEC: GOT: VAN. HAERE: REX.

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Sнопек Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

Diehl I s. 332 nr 13

Gumowski s. 41 nr 79

Rodzaj pism i miejsce przechowywania (wybrane sygnatury):

Kontytucje: AP KR Rel 37 k. 1585

Dokumenty: AGAD dok. perg 4057, 4093, AR 954, 961, dok. papierowe 927, 945, 965 – 968, 941, 963, AP Gdańsk 300, 53/46 k. 258, 300, 53/52 k. 53, 300, 53/57 k. 140.

Zob. katalogi: B. PAN Kraków, CDIA Lwów, BJ, B. Oss.

Listy: Riksarkivet Extranea IX 101, 102, (b. liczne), APP 7 t. 1 zob. s. 244 – 299. AP Gdańsk 300, 53/42 k. 280, 300, 53/43 k. 119, 158, 300, 53/46 k. 160, 172, 212, 300, 53/54 k. 12

9.

Pieczęć mała koronna

III 1622 – 1632

średnica 53 mm

Legenda: SIGISMVNDVS III D: G: REX POLON: M: D: LIT: RVS: PRVS: MAS: SAM: LIV: ZC
NEC: NON: SVEC: GO: VA: HAER: REX

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń Litewska. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura

Diehl I s. 334

Gumowski s. 41 nr 80.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania(wybrane sygnatury):

Konstytucje: AP Kr Rel. 49 k. 490.

Dokumenty: AGAD dok perg. 4094, 6986. AR 986, dok. papierowe 938, 939, 944, 948, MNK dok. papierowe 530. AP Gdańsk 300, 53/49 k. 74, 300, 53/50 k. 142.

Zob. katalogi B. PAN Kraków, B. Czart., B. UJ, B. OSS.

Listy: Riksarkivet Extranea IX, 102 list 70 – 74, 78, 83, 85 – 88. AGAD APP 7 t. 1 s. 320, 324. AP Gdańsk 300, 53/48 k. 8 i następne, 300, 53/49 k. 4 i następne, 300, 53/54 k. 82.

10.

Pieczęć wielka litewska

1588 – 1621

średnica 80 mm

Legenda: (otok zewnętrzny) SIGISMVNDVS. III. DEI. GRATIA. REX. POLONIAE. MAGNVS.
DVX. LITVANIAE. RVSSIAE. PRVS. MAS. SAMO. LIVONIAE. ZC
(otok wewnętrzny) NEC. NON. REGNI. SVECIAE. PROXIMVS. HAERES. ET. FVTVRVVS. REX.

Wyobrażenia: mitra książęca nad Pogonią litewską, wokół dwanaście tarcz herbowych: Orzeł, Pogoń litewska (województwo wileńskie), Kolumny, księstwo żmudzkie, ziemia siewierska ?, województwo kijowskie, województwo podolskie, województwo lubelskie, smoleńskie, województwo trockie ?, województwo wołyńskie ?, Snopek Wazów.

Literatura:

Diehl I 241 – 242 nr 4.

Gumowski s. 41 – 42 nr 81.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania (wybrane sygnatury):

Dokumenty: AGAD dok. perg. 4471, 4473, 4672, 2076, 4479, 6959, AR 792, 911, MNK 530/20

Zob. katalogi: B. PAN – Kraków, B. Czart., B. UJ, B. Oss.

Listy: AR III ks. 4 s. 18 v.

11.

Pieczęć wielka litewska

1622 – 1632

średnica 83 mm

Legenda: SIGISMVNDVS * TERTIVS * DEI * GRATIA * REX * POLONIAE * MAGNVS * DVX * LITVANIAE * RUSSIAE * PRVSSIAE * SAMOGITIAE *)) * MASAVIAE * KIOVIAE * VOLHINIAE * LIVONIAEQVE * ETC * NEC * NON * SVECO : GOT : VAN : HAERE : REX * ETC :

(H – T) 1 – 6 – 2 – 0

Wyobrażenia: mitra książęca nad Pogonią litewską, wokół dwanaście tarcz herbowych: Orzeł, Pogoń litewska (województwo wileńskie), Kolumny, księstwo żmudzkie, ziemia siewierska ?, województwo kijowskie, województwo podolskie, województwo lubelskie, smoleńskie, województwo trockie ?, województwo wołyńskie ?, Snopek Wazów.

Literatura:

Diehl s. 242.

Gumowski s. 42 nr 82.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: AGAD AR 978, AR I 987, 996, 995, 988, 997

Zob. katalogi: B. Czart. B. Oss.

12.

Pieczęć mała litewska

1588 – 1618

średnica 43 mm

Legenda: SIGISMVNDVS. III. DEI. GRATIA. REX. POLONIAE. MAGNVS. DVX. LITVANIAE:
)) RVS: PRVS. SAMOGITIAE. MASOVI: LIVONIAE. ETC. ETC:

Wyobrażenia: mitra książęca nad Pogonią litewską

Literatura:

Diehl I s. 243.

Gumowski s. 42 nr 83.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: AGAD dok. perg. 4475, 4476, AR I 779, 987 (sygn. graniczne)

Zob. katalog B. Czart.

Listy: B. PAN Kr rkp 363 nr 1 AGAD AR III ks. 4a s. 10, 14 APP 8 s. 3.

13.

Pieczęć mała litewska

1618 – 1632

średnica 50 mm

Legenda: SIGISMVNDVS + III + DEI + GRATIA + REX + POLONIAE + MAGNVS + DVX +
LITVANIAE + RVS + PRVS:)) SAMO: MASO: LIVO: NEC + NON + SVECO: GOTO: VANDA:
HERED: REX + IC
16 – 15

Wyobrażenia: mitra książęca nad Pogonią litewską

Literatura:

Diehl I s. 242.

Gumowski s. 42 – 43 nr 84.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: AGAD dok. perg. 6235, AR 975, 984, 977.

Zob. katalog dok. perg. B. Oss.

Listy: B. PAN 363 list nr 19, 23, 24, 27, 28.

14.

Pieczęć królestwa Szwecji

1593 >

średnica ok. 91 mm

Legenda: + SIGISMVNDVS + I + DEI + GRATIA + SVECORUM + GOTHORVM + VANDALORVM + ETC + REX

Wyobrażenia: w środku podtrzymywana przez ukoronowane lwy tarcza czteropolowa z herbami Trzy Korony w polu 1 i 4 i Lwem Folkungów w polu 2 i 3. Nad tarczą korona zamknięta.

Wokół środkowej tarczy herby:

Snopek Wazów nad którym korona zamknięta, Wielkie Księstwo Finlandii (tzw. Finlandia Magna), Finlandia Południowa, Finlandia Północna, Karelia, Estonia, Tavastia ?, Dalekaria, Sudermania, Westmania, Ostrogotia?, Smalandia, Westrogotia, Uplandia.

Literatura: brak.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania: Riksarkivet, oddział odlewów(avgjutningsamling), oryginał przy przywileju w zbiorach prywatnych.

15.

Pieczęć mniejsza Zygmunta Wazy - secretum

(kserokopia z odlewu)

1593 – 1603 >

średnica 55 mm

Legenda: + SIGISMVNDVS: D: G: SVECORVM GOTHORVM: VANDALORVMQ &: NEC + NON + POLONIAE ETC REX

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopółowa, nad nią korona zamknięta. W polu środkowym Snopek Wazów. Na tarczy wewnętrznej w polu 1 i 4 Orzeł Korony Polskiej, w 2 i 3 Pogoń litewska. W tarczy zewnętrznej w polu 1 i 4 Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów.

Literatura: brak

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: AGAD dok. perg. 4475, 4476, B. PAN Kraków 341 k. 475, 481.

Listy i mandaty: AP Gdańsk 300, 53/42 k. 168, 200, 212, 222, 300, 53/43 k. 58, 300, 53/45 k. 48, 300 53/53 k. 182, 191, 300, 53/54 k. 90, 190, 300, 53/55 k. 182.

16.

Pieczęć królewicza Zygmunta Wazy

<1587 – 1588>

średnica 45 mm

Legenda: SIGIMVND. D. G. P. P. H. R. SVE. Z. FV. REX. MA. P. LIT. FIN. Z. KA. Z. WESTGO.DVX.

(Sigismundus Dei Gratia proximus Princeps Haereditarius Regni Sweciae et futurus Rex, magnus princeps Lituaniae, Finlandiae et Kareliae et Westrogotiae Dux)

Wyobrażenia: korona książęca nad tarczą pięciopółką. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy w polu 1 Trzy Korony, w polu 2 i 4 Lew Folkungów, w polu 3 Pogoń litewska.

Literatura:

Diehl s. 368.

Gumowski s. 43 nr 85.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Dokumenty: Riksarkivet, Statsrättslign urkunder nr 4. AGAD dok. perg. 4472, 4663, 4671, 4668, 5500.

Listy: AGAD AZ 142 list nr 1, 2 Ap Gdańsk 300, 53/41 k. 182.

17.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

<III – VII 1588>

średnica ok. 45 mm

Legenda: SIGISMVNDVS III D : G REX POLONIAE AE D DES SVECIAE. MAG. DVX.
LITVANIAE ETC

Wyobrażenia: Orzeł ze Snopkiem wazów na piersi, nad nim korona zamknięta.

Literatura: brak

Rodzaj pism i miejsce przechowywania: AGAD AZ 639 list nr 2, AP Gdańsk 300, 53/43 list k. 137 – 140.

18.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

1558 – IV 1601

średnica 45 mm

Legenda: + SIGISMVNDVS III DG: REX POLON: M D LIT' PROX. HAERES: REG SVETIAE ETC. FVT: REX.

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:
Diehl I 284.
Gumowski s. 43 nr 86.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Mandaty: AP Gdańsk 300, 53/43 k. 62, 66, 70

Listy: AGAD APP 7 t. I s. 80, 84, 140, AZ 142 list nr 20, 30, 45-47, AZ 639 list nr 13, B. PAN Kr. List nr 2, 3, AP Gdańsk 300, 53/55 k. 14, 300, 53/57 k. 116, 300, 53/58 k. 34, 50.

19.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

1599 – 1601

średnica 46 mm

Legenda: . SIGISMVNDVS. III D: G: REX POLONIAE. M: D: LIT: SVECOR: GOTTOR:
VANDAL. REX. 1598

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:
Gumowski s. 43 nr 87.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Pokwitowania: Muzeum Narodowe w Krakowie, autografy królewskie 530/13, 530/15.

20.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

V 1601 – XII 16010

średnica 46 mm

Legenda: .SIGISMVNDVS. III D: G: REX POLONIAE. M: D: LIT: SVECOR: GOTTOR:
VANDAL. REX.

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Sнопек Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Wokół tarczy łańcuch z orderem Złotego Runa. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

Diehl I 331.

Gumowski s. 44 (odmawia istnienia, myli z nr 19 katalogu).

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Mandaty: AP Gdańsk 300, 53/41 k. 294, AGAD dok. pap. 216

Pokwitowania: AGAD dok. pap. 922

Listy: AGAD APP 7 t. I s. 160, AZ 142 list nr 48, 49, 50, 69, B. PAN Kr. 363 list nr 5, AP Gdańsk 300, 53/54 k. 154.

21.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

X 1602 – 1604 >(1614?)>

średnica 47 mm

Legenda: SIGISMVNDVS III REX POLONIAE M D LIT SVECOR GOTTOR VANDAL REX.

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolowa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Wokół tarczy łańcuch z orderem Złotego Runa. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

Gumowski s. 43 nr 88 (podaje niepełną legendę).

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Mandaty: AP Gdańsk 300, 53/55 k. 18, 300, 53/56 k. 78

Listy: B. PAN Kraków 363, listy nr 6, 7.

22.

Pieczczę pokojowa kancelarii (litewskiej?)

1607 – 1631

średnica 47 mm

Legenda: .SIGISMVNDVS. III. D. G. REX. POL. M. D. LIT. RVS. PRV. MAS. SA. LIV. XC. NEC.
NON. SVEC. GOT. VAN. HERE. REX

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolewa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Wokół tarczy łańcuch z orderem Złotego Runa. Nad tarczą zapewne mitra książęca.

Literatura:
Gumowski s. 41 nr 89.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Mandaty: AP Gdańsk 300, 53/46 k. 12, 216, 340, 300, 53/48 k. 226, 338, 300, 53/49 k. 82 i następne,
300, 53/54 k. 42, 300, 53/5 k. 76, 128, 166

Listy AGAD APP 7 t. I s. 198, 328, AR III ks. 4a k. 101 – 179, B. PAN Kr. 363 list nr 11, 12, 13, 19.

23.

Pieczęć pokojowa kancelarii koronnej

<1610 – 1631>

średnica 53 mm

Legenda: SIGISMVNDVS: III. D: G: REX. POLON: M: D: LIT: RVS: PRVS: MAS: SA: LIV: XC:
NEC. NON. SVEC: GOT: VAN: HAERE: REX.

Wyobrażenia: tarcza dziewięciopolewa. W polu środkowym Snopek Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu Trzy Korony, w 2 i 3 Lew Folkungów. W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Wokół tarczy łańcuch z orderem Złotego Runa. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

Diehl s. 333 nr 15

Gumowski s. 45 nr 90.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Mandaty: AP Gdańsk 300, 53/43 k. 178, 182

Listy: AP Gdańsk 300, 53/46 k. 164 (1610!), AGAD AZ 295 nr 40, 43, 50.

24.

Pieczęć sygnetowa

<1595>

Wymiary: ośmiobok 14x12 mm

Legenda: brak

Wyobrażenia: (odciski są słabo czytelne).Prawdopodobnie tarcza dziewięciopolewa. (W polu środkowym Sнопек Wazów. W tarczy wewnętrznej w 1 i 4 polu zapewne Trzy Korony, w 2 i 3 prawdopodobnie Lew Folkungów.) W tarczy zewnętrznej w 1 i 4 polu Orzeł, w 2 i 3 Pogoń litewska. Wokół tarczy łańcuch z orderem Złotego Runa. Nad tarczą korona zamknięta.

Literatura:

W. Krawczuk, *Pieczęć sygnetowa Zygmunta III Wazy w: Biuletyn numizmatyczny* nr 1 (289), styczeń – marzec 1993 s. 31 – 32.

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Listy: AGAD AZ 142 list nr 14. AZ 3048 k. 86.

25.

Pieczęć sygnetowa

<1572, Grodno VI 1589

Wymiary: ośmiobok 17x14 mm

Legenda: brak

Wyobrażenia: Pod koroną dwie tarcze. Na prawej Orzeł, na lewej Pogoń.

Literatura:

Gumowski nr 41 i 55 (sygnet Aleksandra Jagiellończyka i Zygmunta Augusta)

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

List: AGAD APP 7 t. I s. 76.

26.

Pieczęć pokojowa?

<1604>

średnica 30 mm

Legenda: SIGISMVND. III · D: G: REX POLI ET SVECIAE

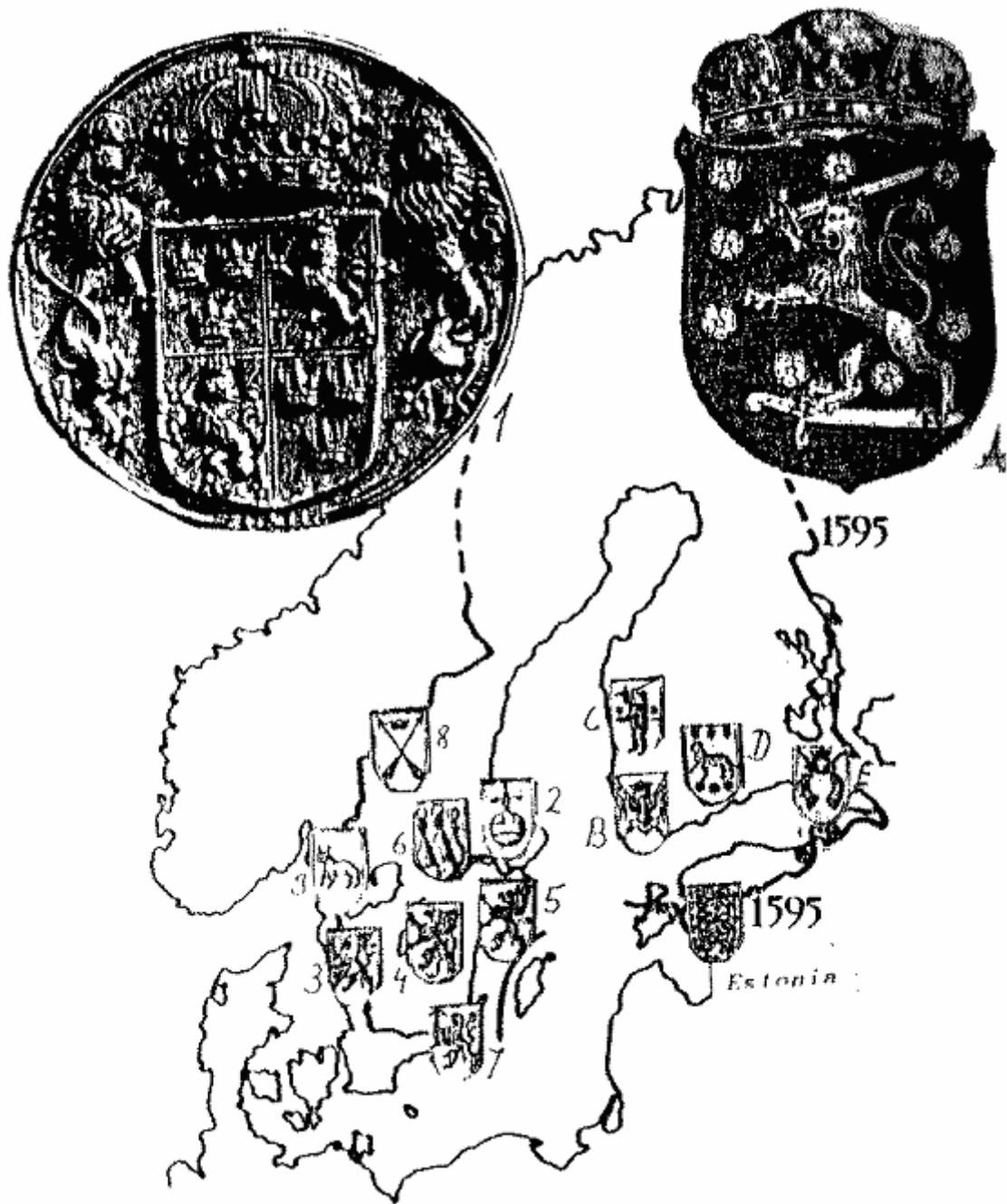
Wyobrażenia: Orzeł ze Snopkiem na piersiach, herb Waga (Szeliga ?)

Literatura:

Diehl s. 368 – 369

Rodzaj pism i miejsce przechowywania:

Nie odnaleziono. Wg Diehla pieczęć ta przywieszona była u dokumentu z roku 1604, który znajdował się w zbiorach Leona Zwolińskiego. Znane są liczne monety o tym rysunku. Zob. Cz. Kamiński, J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich 1587 – 1632*, Warszawa 1990 s. 63 – 80.

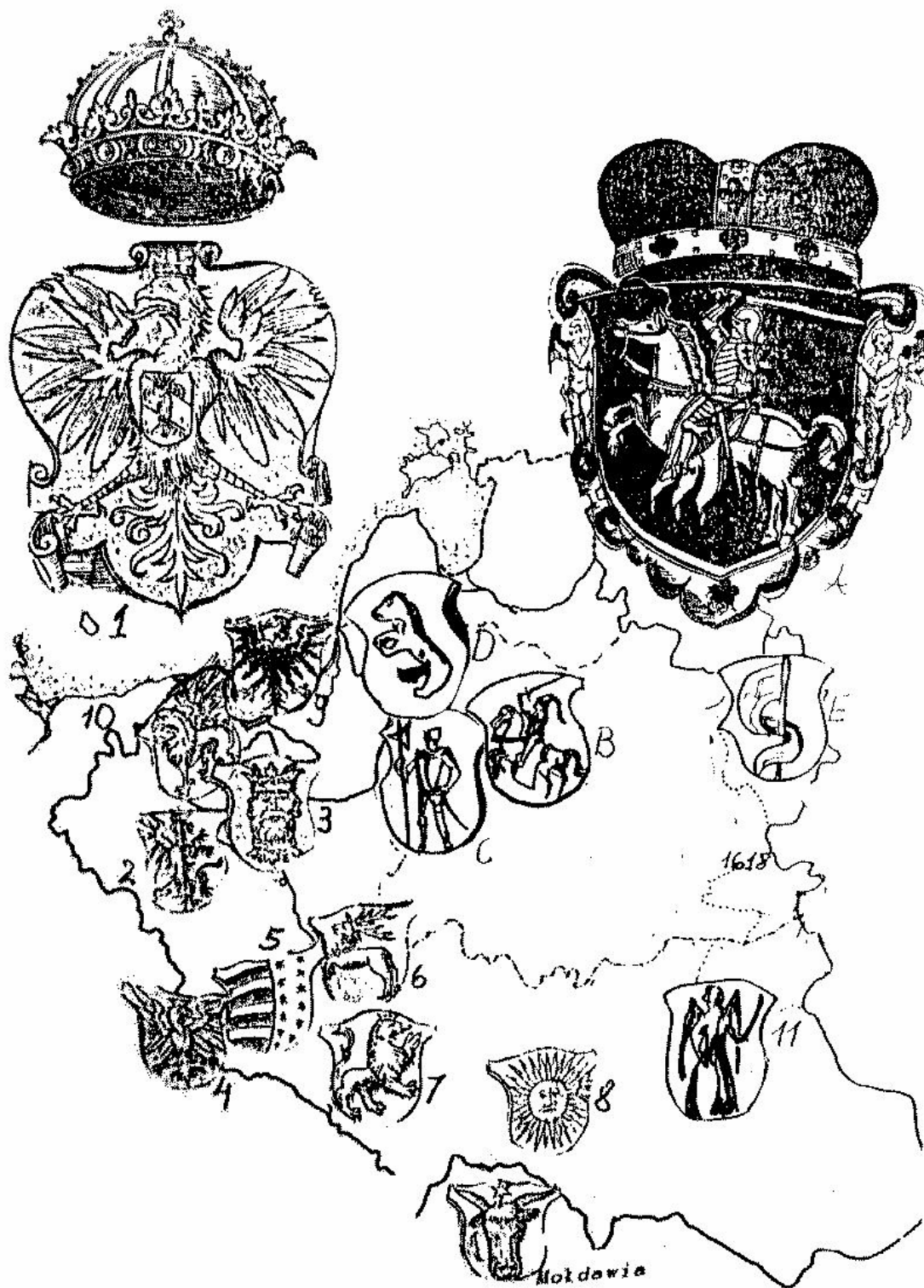

Opis herbów

- 1/ Królestwo Szwecji
- 2/ Uplandia
- 3/ Vestrogotia
- 4/ Ostrogotia
- 5/ Sudermania
- 6/ Vestmania
- 7/ Smalandia
- 8/ Dalekaria

- 9/ Dalsland

- A/ Wielkie Księstwo Finlandii
- B/ Finlandia Meridionalis
- C/ Finlandia Septentrionalis
- D/ Tavastia
- E/ Carelia

1/ Królestwo Polskie
2/ województwo brzesko –
kujawskie
3/ ziemia dobrzyńska
4/ województwo krakowskie
5/ województwo
sandomierskie
6/ województwo lubelskie
7/ województwo ruskie

8/ województwo podolskie
9/ Prusy Królewskie
10/ województwo pomorskie
11/ województwo kijowskie

A/ Wielkie Księstwo
Litewskie
B/ województwo wileńskie

C/ województwo trockie
D/ województwo żmudzkie
E/ województwo smoleńskie